

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

KATEDRA HISTORIE

UČITELSKÝ ÚSTAV V KROMĚŘÍŽI. VZNIK A VÝVOJ
ÚSTAVU NA POZADÍ PROMĚNY UČITELSKÉHO
VZDĚLÁVÁNÍ V 19. STOLETÍ V RÁMCI ČESKÝCH ZEMÍ
HABSBURSKÉ MONARCHIE.

Bakalářská práce

Autor: Kristýna Nováková
Vedoucí práce: doc. PhDr. Michael Viktořík, PhD.

Olomouc 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma " Učitelství v Kroměříži. Vznik a vývoj ústavu na pozadí proměny učitelství v 19. století v rámci českých zemí habsburské monarchie." vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího práce a uvedla všechny prameny a literaturu do seznamu použitých pramenů a literatury.

V Olomouci dne.....

Podpis.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat doc. PhDr. Michaelu Viktoříkovi, PhD., za vedení mé bakalářské práce, cenné rady a odborný dohled. Děkuji také pracovníkům Státního okresního archivu Kroměříž za jejich ochotu a pomoc při zkoumání archivních pramenů.

Obsah

1	Úvod	5
2	Reformy vzdělávání od dob Marie Terezie do roku 1914	7
2.1	Reformy Marie Terezie a Josefa II.	7
2.2	Počátek 19. století	11
2.3	Období 40. a 50. let 19. století	15
2.4	Období let 1867 – 1914	18
3	Vznik a vývoj učitelských ústavů	21
4	Diskuze o vyšším vzdělávání učitelů elementárních škol	28
5	Učitelský ústav v Kroměříži	35
5.1	Studenti ústavu – sociální a místní poměry, podmínky přijetí, prospěch	42
5.2	Ubytování studentů	46
5.3	Podpora nemajetných studentů	48
5.4	Cvičná škola při učitelském ústavu	49
6	Závěr	51
7	Abstract	53
8	Seznam pramenů a literatury	54

1 Úvod

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na vzdělávání učitelů v rámci českých zemí v období od konce 18. století do roku 1918. Toto časové vymezení jsem zvolila z toho důvodu, že oba časové údaje představují milníky – v době tereziánských reforem se poprvé v rámci habsburské monarchie začalo systematicky řešit vzdělávání učitelů. To se v průběhu 19. století pochopitelně měnilo a vyústilo vznikem nového typu škol, učitelských ústavů, jež měly připravovat budoucí učitele elementárních škol na své povolání. Tento systém pak s drobnějšími změnami fungoval až do zániku Rakousko – Uherska, ačkoli se na přelomu 19. a 20. století objevila řada hlasů volající po jeho reformě.

Dějiny školství a vzdělávání se obvykle zaměřují na samotné studenty, zatímco neméně důležité téma, vzdělávání učitelů, doposud stálo spíše v pozadí. O tom, že se v posledních letech zvyšuje zájem o tuto problematiku svědčí vedle vydání několika nových publikací¹ také diplomové a bakalářské práce.²

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. První z nich přibližuje vývoj vzdělávání učitelů v kontextu školských reforem od tereziánských reforem po rok 1918. Při zpracování této kapitoly jsem vycházela z dostupné literatury zabývající se dějinami vzdělávání a pedagogiky v našich zemích. Vedle těch nejstarších, nicméně stále podnětných děl Otakara Kádnera a Jana Šafránka, také Dějiny pedagogiky od Vladimíra Štveráka a Stručné dějiny pedagogiky od kolektivu autorů a také monografie nejnovější. Druhá kapitola se zaměřuje přímo na učitelské ústavy a jejich organizaci. Třetí kapitola se zabývá diskuzemi o vyšším vzdělávání učitelů elementárních škol, které se vedly na přelomu 19. a 20. století. Poslední kapitola je věnována charakteristice studia na učitelském ústavu v Kroměříži.

Učitelský ústav v Kroměříži byl založen roku 1890 jako třetí český učitelský ústav na Moravě a doplnil už tak dost bohatý výčet škol ve městě. Při studiu středního školství v Kroměříži doposud dostávaly nejvíce prostoru obě gymnázia – státní (založeno roku 1882) a arcibiskupské (založeno roku 1854 jako chlapecký seminář), a to jak z hlediska osobností, jež

¹ VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla: *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha 2016.; KASPER, Tomáš, PÁNKOVÁ, Markéta.: *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě: profesionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty*. Praha 2015.

² TRNÍKOVÁ, Věra: *První český učitelský ústav na jihu Čech. Učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871 - 1948*. České Budějovice 2013 (nepublikovaná diplomová práce).; KOSOVÁ, Veronika: *Státní koedukační učitelský ústav v Kladně 1904 - 1948*. Hradec Králové 2016 (nepublikovaná bakalářská práce).; DUBSKÁ, Adéla: *Učitelský ústav v Příboře (1875-1938)*. Ostrava 2017 (nepublikovaná magisterská práce).; DAŇHELOVÁ, Ivana: *Historie učitelských ústavů na Moravě a jejich význam pro současnost*. Brno 2012 (nepublikovaná bakalářská práce).

na školách působily, tak z hlediska jejich vzniku, vývoje a historie. Učitelскому ústavu bylo doposud věnováno jen několik málo studií, přestože tato instituce za více než padesát let své existence vychovala téměř 3 000 učitelů. Řada z nich přitom platila za významné osobnosti v oblasti školství, případně kultury.

Hlavním pramenem pro práci byl fond učitelského ústavu uložený ve Státním okresním archivu Kroměříž. Tento fond je poměrně rozsáhlý, časově pokrývá kompletní období fungování ústavu, tj. od založení roku 1890 po jeho zrušení v roce 1948. Obsahuje třídní katalogy, poradní katalogy, konferenční katalogy, protokoly maturitních zkoušek, kroniku ústavu z let 1900 – 1923. Cenným zdrojem informací jsou výroční zprávy ústavu z let 1900 – 1925. Spisový materiál obsahuje podací protokoly, protokolární zápisy profesorského sboru a personální spisy učitelů. Dalším významným archivním pramenem je fond města Kroměříže, kde se nachází dokumenty týkající se zřízení ústavu, cvičné školy, oprav budovy a závazků města vůči ústavu.

2 Reformy vzdělávání od dob Marie Terezie do roku 1914

2.1 Reformy Marie Terezie a Josefa II.

Hospodářský a politický vývoj v habsburské monarchii umožnil v období vlády Marie Terezie a Josefa II. provést změny ve školství, které se nacházelo ve velmi špatném stavu. Vyučování bylo na velmi nízké úrovni, žákům se nedostávalo učebnic ani dalších pomůcek. Také stav učitelského sboru na elementárních školách byl tristní.³ Učitelé byli častokrát bývalí vojáci, kostelníci nebo řemeslníci, kteří pochopitelně nebyli na tuto práci dostatečně kvalifikováni. Dalšími problémy byly nedostatečná prestiž učitelského povolání a špatné finanční zabezpečení této profese.⁴ Vzhledem k těmto skutečnostem se do škol schopní učitelé nehrnuli, a i těch nekompetentních byl nedostatek.⁵

K prvním velkým změnám došlo v 50. letech 18. století. Střední školy byly od roku 1752 podřízeny státnímu doзору a zlepšily se také učební osnovy. V roce 1759 byla zřízena dvorská studijní komise. Tento úřad jednotně spravoval rakouské školství až do roku 1848, kdy bylo zřízeno ministerstvo vyučování. Větší pozornosti se začalo dostávat odbornému školství, zejména pak průmyslovému a technickému. Vzhledem k rozvoji průmyslu, řemesel a manufaktur bylo třeba, aby se školy zaměřovaly také na praktickou výuku. Reformou školského systému byl pověřen zaháňský opat Jan Ignác Felbiger.⁶ Výsledkem jeho práce byl Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy.⁷ Tento dokument, jenž platil ve všech dědičných rakouských zemích, dal vzniknout první soustavě elementárního školství a s několika menšími úpravami platil až do roku 1869 (viz dále).⁸

Elementární školy v rakouských zemích měly od té doby tři stupně – nejnižší byly jedno či dvoutrídňé školy triviální zřizované při farách na venkově a v menších městech. Druhým stupněm byly školy hlavní, jež se nacházely v krajských a větších městech. Na rozdíl od předchozího stupně se u hlavních škol předpokládalo, že její absolventi budou pokračovat v dalším studiu. Kromě psaní, čtení a počítání se zde vyučovaly i základy dějepisu, zeměpisu a latiny. Tam, kde to bylo možné, se zakládaly školy dívčí, které připravovaly zejména

³ Střední školství doposud drží pevně v rukou jezuitský a piaristický řád.

⁴ Učitelé si často museli najít i jiný způsob výdělků, aby si vůbec vydělali na živobytí. Nebylo proto ničím neobvyklým, když učitel zároveň plnil funkci zvoníka, kostelníka nebo obecního písaře.

⁵ VESELÁ, Zdenka: Vývoj české školy a učitelského vzdělání. Brno 1992, s. 8 - 9.

⁶ První návrh na reformu sice vypracoval Josef Mesmer, nicméně jeho představy o školském systému vyvolaly značné rozpory, a tak byl k vypracování nové reformy vybrán právě Felbiger.

⁷ Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen Kaiserlichen - Königlichen Erbländern

⁸ VESELÁ, Z.:c. d., s. 9 an.

učitelky. Konečně posledním stupněm byly školy normální, jež se zřizovaly v zemských městech a měly žáky připravit do praxe.⁹

Součástí Felbigerova řádu byla také vůbec první úprava systematické přípravy učitelů. Ke vzdělávání učitelů elementárních škol byly počínaje rokem 1775 zřizovány tzv. přípravné kurzy neboli preparandie¹⁰, kam po složení přijímacích zkoušek mohl nastoupit absolvent hlavní nebo normální školy. V českých zemích byly tyto preparandie zřizovány v krajských hlavních školách - v Praze pak ve škole u kostela sv. Jindřicha (1775), dále pak v Hradci Králové (1777), Liberci (1777) nebo v Kolíně (1790).¹¹

Do kurzu mohl vstoupit každý absolvent hlavní nebo normální školy, jenž úspěšně složil přijímací zkoušku. Posluchači se účastnili teoretických přednášek nejen z didaktiky a pedagogiky, ale také měli prohlubovat své znalosti předmětů vyučovaných na školách – náboženství, biblické dějepavy, mluvnice a pravopisu, dějepisu, zeměpisu, přírodopisu a přírodopytu. Nutno však dodat, že v praxi výuka všeobecných předmětů spíše znalosti adeptů učitelského povolání upevňovala, nežli prohlubovala. Kromě teoretických znalostí se posluchači dostali také k praxi přímo ve škole – nejprve chodili na hospitace do tříd a později se o výuku pokoušeli také sami.¹²

Délka kurzu byla různá v závislosti na tom, kde chtěl budoucí učitel působit. V případě výuky¹³ na venkovských nebo triviálních školách skládali zkoušku po třech měsících kurzu, v případě, že chtěli působit na školách měšťanských, museli kurz navštěvovat šest měsíců.¹⁴ Pomocní učitelé se mohli pokusit o získání statutu samostatného učitele složením zkoušky z učitelské způsobilosti, podmínkou k přípuštění bylo dosažení věku 20 let a minimálně jeden rok úspěšné školské praxe.¹⁵

Vzdělávání na preparandách však většinou nemělo valnou úroveň a o případném dalším vzdělávání učitelů se v této době ještě nepomýšlelo. Někteří učitelé se však zabývali problematikou metod vyučování a výchovy a vydávali k tomuto tématu příručky. Jedním z nich byl i zmíněný Jan Ignác Felbiger, který zpracoval tzv. Knihu metodní, tedy příručku

⁹ Tamtéž, s. 10.

¹⁰ V Horních Uhrách vznikla první preparande při hlavní škole v Bratislavě, od roku 1819 sek ní připadala další založená při spíšské kapitule. V obou přípravkách se už vyučovalo také slovenskému jazyku. In 266 – Somr, dějiny školství

¹¹ ŠAFRÁNEK, Jan: *Rozvoj českého školství*. Praha 1898, s. 18.

¹² VESELÁ, Z.: *c. d.*, s. 10 - 11 an.

¹³ Absolventi působili jako pomocníci.

¹⁴ KÁDNER, Otakar: *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha 1929, s. 63.

¹⁵ ŠAFRÁNEK, Jan: *Rozvoj českého školství*. Praha 1898, s. 18.

pro učitele na triviálních a hlavních školách. Mezi její východiska mimo jiné patřil způsob hromadného vyučování ve třídách, jenž převzal od Jana Ámose Komenského.¹⁶

Tereziánské reformy platily pro všechny rakouské země monarchie, v Uhrách se však pro odpor místodržitelství a také odlišné politicko-hospodářské poměry příliš neujaly. Ostatně školskou organizaci mělo na starosti právě uherské místodržitelství. Přesto se však objevilo několik pokrokově smýšlejících průkopníků, kteří se snažili situaci zlepšit. Prvním z nich byl Adam František Kollár, jenž ve Vídni zřídil přípravku pro učitele středních škol.¹⁷

O několik let později přišel s podobným projektem Samuel Tešedík, slovenský učitel a spisovatel, jenž roku 1780 založil Prakticko-ekonomickou-průmyslovou školu v Sarvaši. Tešedík usiloval o propojení teorie s praxí, součástí školy byly i pokusné pozemky a řemeslné dílny, dále také knihovna, školní sbírky a řada různých pomůcek a nástrojů. Ústav, jediný svého druhu ve střední Evropě, měl vychovávat nejen učitele, ale také rolníky, řemeslníky a obchodníky. Těšil se velké obliby mezi studenty, nicméně v roce 1806 byl vlivem velkého náporu svých odpůrců zlikvidován. Tešedík posléze šířil své myšlenky prostřednictvím několika tištěných příruček z ekonomiky i pedagogiky.

Také v českém prostředí se na přelomu 18. a 19. století objevilo několik průkopníků, které můžeme zařadit do okruhu tzv. vlasteneckých učitelů.¹⁸ Z první generace těchto učitelů vzpomeňme například Jana Nepomuka Františka Ficlíka, jenž se jako jeden z prvních učitelů snažil definovat rámec základního učiva, seznamoval učitele s novými metodami podporujícími aktivitu žáků ve škole i mimo ni a je také autorem několika metodických příruček. Dalším významným autorem metodických příruček byl klatovský učitel Jan Čechomil Formánek. Jeho dílo *Listové týkající se vyučování mládeže na venkovských školách* (1839) je první úplnou a teoreticky zdůvodněnou metodikou elementární školy.¹⁹

Činnost druhé generace vlasteneckých učitelů již byla organizovaná a své centrum měla v Praze. Vedle školní výchovy se do popředí zájmu dostává také problematika

¹⁶ VÁŇA, Josef: *Dějiny pedagogiky*. 4. upr. vyd. Praha 1963, s. 122.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Miroslav Somr uvádí, že se v období národního obrození objevovaly 2 druhy učitelů. První, tzv. josefinský učitel, sice ve školské praxi zastává josefinský utilitarismus, ale zároveň podporuje protigermanizační tendence a je pro dvojjazyčné vyučování (pro české děti česky, pro německé německy). Druhým typem je vlastenecký učitel, který usiluje o češtinu jako jediný vyučovací jazyk v českých školách a je zastáncem rozšířeného obsahu vzdělávání na triviálních školách. In: MÁTEJ, Jozef – ŠTVERÁK – Vladimír – JŮVA, Vladimír – SOMR, Miroslav : *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha 1987, s. 158.

¹⁹MÁTEJ, J. – ŠTVERÁK, V. – JŮVA, V. – SOMR, M.: *c. d.*, s. 159 an.; ŠTVERÁK, Vladimír: *Stručné dějiny pedagogiky*. 2. vyd. Praha 1988, s. 161.

předškolního vzdělávání, jímž se zabýval Jan Vlastimil Svoboda. Svoboda se předškolnímu vzdělávání věnoval jak v oblasti teoretické, tak praktické. Jeho nejvýznamnější dílo Školka²⁰, představující metodiku předškolního vzdělávání, vyšlo roku 1839 a je zároveň reflexí Svobodových zkušeností, které získal jakožto opatrovatel. Jako učitel dětské opatrovny působil nejprve ve Vídni a po svém návratu pracoval v opatrovně na Hrádku. Tato instituce založená 1. března 1832 byla nejen první opatrovnou tohoto typu v českých zemích, ale později fungovala i jako středisko učitelského vzdělávání, kam docházeli na hospitace adeпти učitelství z preparandií.²¹

²⁰ Školka čili prvopočáteční, praktické, názorné všestranné vyučování malých dětí k věčnému vybroušení rozumu a ušlechtnění srdce s navedením ke čtení, počítání a kreslení pro učitele, pěstouny a rodiče.

²¹ ŠTVERÁK, V.: *c. d.*, s. 164 – 165 an.; MÁTEJ, J. – ŠTVERÁK, V. – JŮVA, V. – SOMR, M.: *c. d.*, s. 159 – 160 an.

2.2 Počátek 19. století

Po smrti Josefa II. se začala projevovat nespokojenost šlechty a duchovenstva s osvícenskými reformami, která vyvrcholila nástupem Františka II. na trůn. Nový císař nechal na návrh kancléře Jindřicha Františka hraběte z Rottenhanu zřídit opravnou komisi studijní, jež dostala za úkol vypracovat nový organizační řád obecného školství a nový statut škol středních. Rottenhan byl zastáncem názoru, že školství by mělo být plně v kompetenci státu a jako takové mělo vychovávat poctivé a pracovité občany. Z toho důvodu podporoval posílení náboženského vyučování na školách, za které z pochopitelných důvodů adorovalo také duchovenstvo vedené arcibiskupem Migazzim.²²

Výsledkem těchto tendencí byl tzv. Schulkodex²³ z roku 1805, jenž shrnoval všechna předešlá vydaná a platná nařízení a doplňoval je nařízeními novými. Dozor nad školstvím opět převzalo duchovenstvo. Ohledně učitelské přípravy však nepřinesl téměř žádné změny. Došlo pouze ke stabilizaci výše zmíněných kurzů. S dalším vzděláváním učitelů se nepočítalo; pouze v případě, že měl daný učitel špatný prospěch, mohl být na týden až tři týdny přidělen k „dobrému“ učiteli. K výkonu učitelského povolání tak stačilo být fyzicky i duševně zdravý, mít metodickou schopnost, umět německy a působit jako vzor pro své žáky. Právo ustanovit učitele mělo duchovenstvo a vrchnost.²⁴

Kritické hlasy na adresu vzdělávání učitelů se však ozývaly i nadále. Mnozí kritici upozorňovali na to, že několikaměsíční kurz je málo na to, aby se z učitelského adepta stal odpovědný a kvalifikovaný vyučující a vychovatel.²⁵ Pokud měl sám učitel vážné nedostatky ve svém vzdělání, bylo nemožné, aby žákům předával nějaké vědomosti. Objevovaly se návrhy na prodloužení učitelské přípravy, nicméně dvorské úřady k nim dlouho zaujímaly odmítavé stanovisko. Kanovník a vrchní školní dozorce v olomoucké diecézi, svobodný pán von Buolz přednesl studijní komisi svůj návrh na založení dvouletého učitelského semináře v každé diecézi po vzoru učitelského vzdělávání v německých zemích. Studijní komise tento návrh ostře odmítla přesně v duchu Rottenhanových názorových východisek o správném

²²²² KÁDNER, O.: *c.d.*, s. 69 – 70 an.; KRÁLÍKOVÁ, Marie – NEČESANÝ, Josef – SPĚVÁČEK, Václav: *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*. Praha 1977, s 28.

²³ Celým názvem Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k., auch k. k. deutschen Erbstaaten. Tento výnos byl zpracován na základě porad studijní komise opravné a návrhů státního rady Martina Lorenze.

²⁴ KÁDNER, O.: *c.d.*, s. 73 an.

²⁵ Svědectví o výuce na preparandíích ve 20. a 30. letech 19. století podává venkovský učitel Miroslav Metelka.

občanu s odůvodněním, že není třeba, aby byli učitelé natolik vzdělání, stačí, aby své žáky naučili číst, psát počítat a opakovat náboženství.²⁶

K úpravě vzdělávání na preparandích došlo oficiálně až v roce 1832,²⁷ kdy Studijní komise prodloužila návštěvu těchto kurzů na dvojnásobek, tedy na šest a dvanáct měsíců. Prodloužená doba studia měla nejen vést k rozšíření vědomostí studentů, ale měla také odradit případné „nežádoucí“ zájemce o učitelské povolání. Jak již bylo zmíněno výše, povolání učitele se v této době netěšilo žádné společenské prestiže a ani finanční zabezpečení nebylo pro potenciální adepty lákavé. Představovalo ovšem možnost, jak se vyhnout vojenské službě. Učitelský pomocník byl služby zproštěn po dobu své služby, skutečný učitel elementární školy pak – jakož zemský úředník – nesměl být rekrutován.²⁸

Schulkodex z roku 1805 dal také vzniknout středoškolskému učitelstvu jako světskému stavu. Učitelé na středních školách byli zařazeni mezi státní úředníky a náležel jim pevný plat, přičemž podle rozhodnutí z 23. července 1806 se dělili na dvě skupiny; učitel první kategorie, neboli učitel skutečný a učitel druhé kategorie. Učitel druhé kategorie mohl po deseti letech praxe postoupit do kategorie první.

Do diskuzí o učitelském vzdělávání se ve 40. letech 19. století zapojila také řada významných osobností z řad obrozenecké inteligence. Nejaktivnějším byl lékař Karel Slavoj Amerling, který v červnu 1848 uveřejnil vlastní návrh jednotné soustavy všeobecně vzdělávací povinné školy. První část tohoto návrhu vymezuje pojem a cíl národních škol, druhá část se pak detailněji zabývá jednotlivými druhy národních škol.²⁹ Amerling ve svém návrhu zdůrazňoval především všestrannost výchovy a vyučování a soustavnost. Ve své snaze o všestranné vzdělání ale učební plán přeplnil množstvím předmětů a také množství probírané látky bylo neúměrné možnostem dětského poznání.³⁰

V roce 1839 se Amerling rozhodl uskutečnit svůj sen v podobě vybudování dokonalého učiliště. Tato ideální škola dostala název Budeč podle staré přemyslovské tvrze u Zákolan, kde kdysi údajně stávala škola. Ústav měl být vzornou akademií pro budoucí

²⁶ KÁDNER, O.: *c. d.*, s. 83 – 84 an.

²⁷ V Čechách se tento systém v praxi uplatňoval již od roku 1819.

²⁸ VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla: *c. d.*, s. 141 an.

²⁹ Národní školy byly určeny pro děti ve věku 2-14. Děly se na školky tvořené mateřskými školami pro děti dvouleté a tříleté a opatrovny pro děti čtyřleté a pětileté. Druhým stupněm byly přípravy pro šestileté děti a odliškovny pro sedmileté. Posledním stupněm byly věcnice, které se skládaly z šesti tříd.

³⁰ VÁŇA, J.: *c. d.*, s. 147 – 148 an.; ŠTVERÁK, V.: *c. d.*, s. 166 an.

řemeslníky, průmyslníky, dělníky, matky, hospodyně³¹ a také učitele. Ještě před samotným dokončením školní budovy Amerling zahájil vyučování večerních kurzů pro učitele, z něhož se posléze stal první učitelský ústav, kam se sjížděli kandidáti z celé Prahy i okolí. Budoucím pedagogům bylo vyhrazeno první patro budovy, nacházela se zde rozměrná posluchárna, jež sloužila i jako sál k veřejným vystoupením a k výstavám výrobků posluchačů řemeslnických kurzů. Z Amerlingova ústavu vzešla v 50. letech generace velmi dobře připravených učitelů s pokrokovými pedagogicko-metodickými názory.³²

Další aktivitou, již Amerling přispěl ke zlepšení situace učitelského vzdělávání, bylo organizování učitelských porad, na kterých se učitelé seznamovali se sbírkami, přístroji a odbornou literaturou, k níž normálně neměli přístup. Na tyto porady dojížděli učitelé z bližšího i vzdáleného okolí a později došlo k organizování podobných porad také v jiných okresech. Co se vydavatelské činnosti týče, vydával Amerling vedle názorných učebních pomůcek jako *Živočichové v obrazech* nebo *Třicet dílen řemeslnických* také časopis *Posel z Budče*. Toto periodikum bylo prvním hodnotným českým pedagogickým časopisem.³³

Problematika školství a jeho reformy se stávaly předmětem veřejné diskuze. Mezi diskutujícími zajímá přední místo novinář Karel Havlíček Borovský, jenž nějaký čas působil jako vychovatel v Rusku a plánoval dráhu středoškolského učitele. Havlíček jako jeden z prvních formuloval požadavek na nutnost vysokoškolského vzdělání pro učitele a kategoricky odmítal názor, že učitelům elementárních škol stačí absolvovat kurz v preparandíích. Dále navrhoval, aby bylo učitelské povolání spojeno s kněžským úřadem – kandidáti učitelství by absolvovali tříletou pedagogickou-teologickou fakultu, po níž by šli učit a v pozdějších etapách života by vykonávali práci faráře. Kromě učitelského vzdělávání Havlíček promýšlel také návrhy na zlepšení ostatních typů škol a zabýval se problematikou postavení učitele ve společnosti, kritizoval vysoké výdaje na vojsko a byrokracii v situaci, kdy učitelé živoří.³⁴

Vedle již zmíněných návrhů na změnu školství se v atmosféře revolučních let objevovaly další a další. Novinář Karel Sabina formuloval v Pražském večerním listu Programové prohlášení radikálních demokratů proklamující poměrně pokrokové reformy. Na

³¹ Karel Slavoj Amerling se snažil zvýšit také úroveň dívčího vzdělání. V Budči byla později zřízena vyšší dívčí škola s českým vyučovacím jazykem, jež vzešla ze vzdělávacího kroužku měšťanských žen a dívek vedených Bohuslavou Rajskou, Amerlingovou žačkou a pozdější manželkou Františka Ladislava Riegera.

³² UHEREK, Zdeněk, KODEDOVÁ, Oldřiška: *Kapitoly z dějin českého učitelství (1890-1938)*. Praha 1972, s. 18.

³³ VÁŇA, J.: *c. d.*, s. 151 an.

³⁴ ŠTVERÁK, V.: *c. d.*, s. 170 an.; MÁTEJ, J. – ŠTVERÁK, V. – JŮVA, V. – SOMR, M.: *c. d.*, s. 164 an.

jaře 1849 vydává Jan Kollár, jehož vídeňské ministerstvo vyučování přizvalo jako poradce a znalce školských poměrů v Horních Uhrách, Dobrozdání o školství. V mnohých věcech je podobné Amerlingovu návrhu, na rozdíl o něj se ale zabývá také otázkou vzdělávání učitelů – pro učitele obecné školy doporučuje zřizovat učitelské ústavy.³⁵

³⁵ VÁŇA, J.: *c. d.*, s. 152 – 154 an.

2.3 Období 40. a 50. let 19. století

Revoluční léta 1848 – 1849 sice přinesla mnoho pokrokových myšlenek, ty však byly v 50. letech, během období Bachova absolutismu, potlačeny. Čeština se jako vyučovací jazyk udržela pouze na triviálních školách a v hodinách náboženství na středních školách. Církev opět začala posilovat svůj vliv na školách. Tyto tendence vyvrcholily uzavřením dohody mezi papežem Piem IX. a císařem Františkem Josefem. Pius IX. prohlásil konkordát za církevní zákon a v apoštolském listu vyzval rakouské biskupy, aby dohlíželi na jeho plnění. Tento stav trval až do roku 1867.³⁶

Po revolučních letech 1848 – 1849 se vídeňské ministerstvo vyučování v roce 1849 přejmenovalo na ministerstvo kultu a vyučování. Od srpna téhož roku v jeho čele stanul Leopold Lev hrabě z Thunu a Hohenštejna, který tuto funkci zastával dalších více než deset let. První reformou, k níž během Thunova ministrování došlo, byla úprava středního školství vypracovaná univerzitními profesory F. Exnerem a H. Bonitzem.

Za Thunovy podpory došlo k uzavření konkordátu mezi státem a církví ve věcech školských (1855). Tato dohoda umožnila katolické církvi opět převzít kontrolu nad nižším, ale i vyšším školstvím. Veškeré učebnice musely procházet kontrolou, učitele dosazovala církev a také byla posílena závislost učitelů na kněžstvu. Důležitým bodem výuky bylo náboženství, v rámci níž byla dětem vštěpována úcta k mocnáři jakožto bohem ustanovenému otci země. Při vyučování se učitelé měli držet osvědčených metod.³⁷ V rámci diskuzí o reformě školského systému se řešilo také vzdělávání učitelů elementárních škol a do těchto diskuzí zasahovali také samotní učitelé. Nedostatečná úroveň vzdělávání na preparandíích byla často kritizována na stránkách Posla z Budče.³⁸

V roce 1848 bylo do Prahy svoláno velké shromáždění 500 učitelů národních škol ze všech krajů v Čechách. Jeho výsledkem bylo usnesení zaslané říšskému shromáždění ve Vídni a ministerstvu kultu a vyučování. Toto usnesení mimo jiné proklamovalo požadavky na vzdělávání učitelů. Pro výuku na obecné škole měl adept po absolvování měšťanské školy navštěvovat dvouletý učitelský ústav a potom by následovala praxe u zkušeného pedagoga.

³⁶ VESELÁ, Z.:*c. d.*, s. 34 an.

³⁷ KÁDNER, O.:*c. d.*, s. 100 an.

³⁸ J. Mnohošlav Švestka: Jaké jsou příčiny, že naše učitelstvo dosud na tom stupni dokonalosti nestojí, na němž by dle povolání svého státi mělo (Posel z Budče, 1848, s. 293)
Josef Dvořák: Kdo nese vinu toho, že veškeré učitelstvo tak malý pokrok ve vzdělanosti své až posavad učinilo? (Posel z Budče, 1848, 369); Semináře učitelské (Posel z Budče, 1848, s. 362).

Učitelé měšťanských škol by svou kvalifikaci měli získávat na gymnáziích.³⁹ Mezi další body patřilo například omezení vlivu církve na školství a zlepšení hmotného postavení učitelů.⁴⁰

Učitelské vzdělávání pro adepty elementárních škol se skutečně dočkalo určitých úprav. Ministerským výnosem ze dne 13. července 1849 se z jednoročních vzdělávacích kurzů staly kurzy dvouleté jakož samostatné ústavy ku vzdělávání učitelstva při vzorných školách hlavních.⁴¹ Do kurzu se mohli přihlásit absolventi nižší reálky nebo nižšího gymnázia, kteří dosáhli věku 16 let, byli fyzicky schopní, dobrých mravů a s předběžným hudebním vzděláním. Mezi povinné předměty patřilo náboženství s biblickou dějepravou, vychovatelství a vyučovatelsví, mateřský jazyk, počty, krasopis a rychlopis, měřičství a kreslení, nauka hospodářská a konečně zpěv a hra na varhany. Volnými předměty byly tělocvik, vyučování hluchoněmých a slepých a hospitování v opatrovně nebo mateřské škole. Více než na odborné znalosti se kladl důraz na schopnosti vyučovací a vychovatelské. Ze zmíněného výčtu je patrné, že nebyla věnována téměř žádná pozornost přírodním vědám, zeměpisu a dějepisu. V těchto předmětech byli studenti vzdělávání pouze okrajově v rámci strohých poznámek během jazykového vyučování.⁴²

Zatímco studium v prvním ročníku bylo zaměřeno především teoreticky, ve druhém převládala praxe. Na konci druhého ročníku studenti skládali zkoušku odborné způsobilosti. Jednak šlo o klauzurní písemnou zkoušku, za kterou zodpovídala zemská vláda a jednak také o zkoušku ústní, kterou řídil vrchní školní dozorce v diecézi. Ústní zkouška se skládala z části teoretické i praktické. V případě, že student obstál ve všech předmětech, získal osvědčení způsobilosti k samostatnému vedení výuky na triviálních školách⁴³. Pokud ovšem některou část zkoušky nezvládli, získali pouze vysvědčení podučitele. Po roční praxi a splnění dalších podmínek⁴⁴ se mohli přihlásit k učitelské zkoušce.⁴⁵

Kromě učitelských kurzů pro chlapce vznikaly také kurzy pro dívky. Ty vznikaly při dívčích školách, byly dvouleté a jejich chovankami se mohly stát alespoň 16leté dívky, jež

³⁹ S velmi podobným návrhem přišel o pár měsíců dříve filozof a pedagog František Čupr.

⁴⁰ Posel z Budče, 1848, s. 113.

⁴¹ Podle potřeb místních mohly dočasně být zřizovány kurzy jednoroční. České jednoroční kurzy byly v Mladé Boleslavi, utrakvistické v Chrudimi a Plzni, německé v Chebu, Jáchymově, Chomutově a Liberci. Dvouroční české kurzy byly v Praze a Hradci Králové, utrakvistické v Českých Budějovicích a německé v Praze a Litoměřicích.

⁴²KÁDNER, O.:c.d. , s. 104 an.; ŠAFRÁNEK, Jan: *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Sv. 2, R. 1848-1913. Praha 1918, s. 68 – 69.

⁴³ Zkouška pro kandidáty na školy hlavní vypadala stejně, požadavkem navíc bylo, aby budoucí učitelé dokázali vyučovat všechny předměty v obou zemských jazycích.

⁴⁴ Dosažení věku 20 let, bezúhonnost a bezproblémová praxe pomocného učitele.

⁴⁵ ŠAFRÁNEK, J: *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Sv. 2, R. 1848-1913., s. 68 – 72.

buď s dobrým prospěchem vychodily čtvrtou třídu hlavní školy, nebo prokázaly své vědomosti složením přijímací zkoušky.

Nástroji dalšího vzdělávání učitelů byly zejména časopisy, ale také porady a konference. Od roku 1848 existovala tzv. shromáždění učitelů, která se konala minimálně jednou ročně a museli se jich účastnit všichni učitelé lidové školy v daném okrese. Vedle porad pořádaných samotnými učiteli byly roku 1851 centrálně zavedeny konference, na nichž si měli učitelé vyměňovat své metodické zkušenosti. Tyto konference ale nebyly po profesní stránce příliš přínosné, měly církevní ráz a bylo zakázáno kritizovat na nich školskou politiku.⁴⁶

Dozor nad školstvím po stránce didaktické a pedagogické převzaly od roku 1850 nově zřízené zemské úřady školní. Úředníkům bylo doporučeno, aby při svých inspekcích dbali zejména na úroveň výuky náboženství a bohoslužebného pořádku.⁴⁷

Novinkou v oblasti přípravy učitelů středních škol bylo zřízení zkušební komise pro učitelství gymnaziální, která měla garantovat vědeckou odbornost a didaktickou a pedagogickou způsobilost kandidátů na tento post. Adepti mohli získat způsobilost v pěti skupinách, a to klasická filologie pro celé gymnázium, zeměpis a dějepis pro celé gymnázium, matematika a fyzika pro celé gymnázium/přírodopisu pro celé gymnázium a matematika a fyzika pro nižší gymnázium, filozofická propedeutika a jedna z předcházejících tří skupin pro nižší gymnázium, německá nebo zemská řeč ve spojení s jedním klasickým jazykem pro celé gymnázium nebo s oběma klasickými jazyky pro nižší gymnázium. Zkouška způsobilosti se skládala ze čtyř částí: dvou domácích prací z oboru zkoušky a jedné práce pedagogicko-didaktické ve lhůtě 12 týdnů, dvě klausurní práce ze zkušebního oboru ve lhůtě 12 hodin, ústní odbornou zkoušku a zkušební přednášku.⁴⁸

⁴⁶ UHEREK, Z., KODEDOVÁ, O.: *c. d.* s 17 an.; KASPER, Tomáš, PÁNKOVÁ, Markéta.: *c. d.*, s. 60 an.

⁴⁷ KÁDNER, O.: *c. d.*, s. 103 an.

⁴⁸ ŠAFRÁNEK, J.: *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, s. 154 – 155.

2.4 Období let 1867 – 1914

Během let 1867 – 1914 došlo v rakousko-uherském školství k významným reformám a konečně také k profesionalizaci vzdělávání učitelů. Šedesátá léta 19. století přinesla mnoho změn ve vnitropolitickém vývoji rakouských zemí, které se pochopitelně odrazily ve školství. Rok 1867 přinesl rakousko-uherské vyrovnání a novou ústavu, která zaručovala základní občanská práva. Podle ní měly všechny národy v monarchii právo na vzdělávání ve vlastním jazyce. Ustanovovala také, že dozor nad školstvím je v kompetenci státu. Vztah mezi školou, státem a církví pak definitivně upravil nový zákon z roku 1868, jenž stanovil, že nejvyšší dohled nad vyučováním má stát,⁴⁹ církev řídí pouze výuku náboženství. Díky tomuto zákonu mohli veřejné školy opět navštěvovat všichni bez ohledu na náboženské vyznání.⁵⁰

Tyto kroky připravily půdu pro vydání nového základního zákona upravujícího obecné školství, který vyšel v platnost 14. května 1869. Jeho autory byli ministr Leopold Hasner von Arthem (odtud jméno Hasnerův zákon), profesor vídeňské techniky Adolf Beer a sekční šéf Julius Antonín Glasner. Poněkud nezvyklá byla rychlost, s jakou byl zákon přijat.

Hasnerův zákon byl v mnoha ohledech velmi pokrokový. Stanovil povinnou školní docházku v délce 8 let (od 6 do 14 let věku). Výrazně proměnil obsahovou stránku výuky – do škol obecných a měšťanských zavedl vyučování přírodopisu, přírodopytu, zeměpisu a dějepisu jakožto předmětů umožňujících pravdivý výklad světa, přírody a společnosti. Na českých měšťanských školách se mělo učit česky i německy a se svolením příslušného zemského úřadu i dalšímu jazyku.⁵¹

Došlo ke zlepšení materiálních podmínek školního vzdělávání. Obce stavěly nové školní budovy, opravovaly vytápění nebo větrání učeben, starý nevyhovující nábytek byl vyměněn za nový. Součástí školních budov ve městech byly také kabinety pro sbírky názorných pomůcek, tělocvičny nebo knihovny. Školy na vesnicích měly jen několik učeben a dalších místností pro pomůcky, nemávaly tělocvičnu, ale většinou k nim patřila školní zahrada.⁵²

Upraveno bylo i postavení učitele. Vzhledem ke všem novinkám ve vyučování bylo třeba vyřešit také otázku vzdělávání učitelů. Dosavadní učitelské kurzy, v mnoha ohledech

⁴⁹ Dohled zajišťovaly vedle ministerstva také zemské školní rady a obecné a místní školní rady.

⁵⁰ KRÁLÍKOVÁ, M. – NEČESANÝ, J. – SPĚVÁČEK, V.: *c. d.*, s. 33 an.; VESELÁ, Z.: *c. d.*, s. 41 an.

⁵¹ KRÁLÍKOVÁ, M. – NEČESANÝ, J. – SPĚVÁČEK, V.: *c. d.*, s. 33 an.

⁵² Tamtéž, s. 38 – 39.

nedostačující, byly nahrazeny čtyřletými učitelskými ústavami zřizovanými při sekundární škole. Zákon připouštěl ústavy pro chlapce i pro dívky a dovoloval také zřizování ústavů soukromých.

Další vzdělávání učitelů měly podobně jako již dříve zajišťovat konference, porady, pedagogické časopisy a knihovny. Učitelé byli prostřednictvím pedagogických časopisů informováni, že k vlastnímu sebevzdělávání mohou přispívat nejen čtením knih a časopisů, ale také publikováním vlastních myšlenek, účastí na přednáškách nebo diskuzemi se zkušenějšími kolegy.

Hasnerův zákon upravoval i případné vyšší vzdělání učitelů. K tomuto účelu měly sloužit pedagogické semináře. Vzhledem k tomu, že studium na učitelských ústavech bylo zakončeno maturitní zkouškou, stejně jako na gymnáziích, mohli jejich absolventi pokračovat v dalším vzdělávání právě na těchto pedagogických seminářích při univerzitách a technikách. Tento zákon však vyvolal vlnu odporu mezi vysokoškolskými a středoškolskými učiteli,⁵³ kteří ho brali jako ohrožení svého vlastního výlučného postavení vyplývajícího z jejich vyššího vzdělání i mezi samotnými učiteli nižších stupňů škol. Český tisk přinesl po vydání zákona několik článků, v nichž si sami učitelé stěžovali na přemrštěnost požadavku vysokoškolského vzdělání pro učitele elementárních škol. Nutno dodat, že v tomto období byl zejména ve státní sféře stupeň dosaženého vzdělání chápán jako měřítko profesionálního zařazení a postupu, takže vyšší vzdělání učitelů by pravděpodobně zvedla prestiž tohoto stále ještě poměrně negativně vnímaného povolání.⁵⁴

Kritika nakonec vedla k tomu, že ministerstvo kultu a vyučování vyhlásilo v roce 1871 anketu o realizaci tohoto zákona. Na poradě byli kromě úředníků pozváni také profesori vysokých škol, zemští inspektoři a někteří konzervativní ředitelé středních škol. Výsledek ankety zněl proti zřizování vyšší formy pedagogického vzdělávání. Tato problematika se však stala velmi diskutovanou na přelomu 19. a 20. století (viz příslušná kapitola).⁵⁵

Novou školskou reformu nesla církev velmi nelibě. Papež dokonce tyto zákony prohlásil za zločinné, bohapusté a neplatné. V prosinci 1869 sestavili odpůrci nové podoby rakouské školy memorandum českých biskupů, které předali ministerskému předsedovi

⁵³ Učitelé středních škol, gymnázií a reálků byli absolventy tříletého studia na univerzitě, měli titul c. k. profesor a byli zařazeni do vyšší platové třídy než jejich kolegové na školách obecných a měšťanských.

⁵⁴ VOŠÁHLÍKOVÁ, P.: *c. d.*, s. 167 – 169 an.

⁵⁵ KRÁLÍKOVÁ, M. – NEČESANÝ, J. – SPĚVÁČEK, V.: *c. d.*, s. 268 an.

hraběti Taafovi. Kněžstvu měla podle memoranda být povolena účast na okresních a zemských školních radách pod pohrůžkou nahrazení beznáboženských obecných škol školami konfesijními. Církevní kruhy v následujících letech přižívovaly spory o podobě systému školství v Rakousko – Uhersku.

Po bouřlivých jednáních byla nakonec novela školského zákona přijata v dubnu 1883. Pro obecném školství znamenala krok zpět, protože rušila řadu pokrokových bodů, jež přinesl Hasnerův zákon. V první řadě posílila vliv církve na školu, snížila povinnou školní docházku z osmi let na šest, zhoršila postavení učitelů⁵⁶ a snížila také nároky na jejich vzdělávání.⁵⁷

⁵⁶ Mimo jiné umožnila stíhat učitele nejen za porušení povinností ve škole, ale také za jejich chování mimo školu.

⁵⁷ To poději upravil nový učební plán z roku 1888, který omezil učivo reálií (zeměpis, dějepis) a matematiky a naopak do osnov přidal více výuky náboženství a hry na varhany. Usnadnil také zkoušky učitelské způsobilosti na obecných školách, která byla od té doby pouze praktická.

3 Vznik a vývoj učitelství

Dne 26. května 1874 vyšel v platnost první organizační statut pro učitelství v Rakousko – Uhersku. Ministerstvo kultury a vyučování považovalo předchozích pět let od vydání Hasnerova zákona jako provizorium, proto bylo třeba přikročit k definitivní organizaci učitelství. Tento statut na základě zkušeností z předchozích pěti let zmínil učební osnovy, ubral hodiny a jinak rozložil učivo v průběhu studia. Státu výslovně poukazoval na to, že je přizpůsoben pouze pro kandidáty obecních škol, pro školy měšťanské poskytuje pouze základ, na který musí studenti navázat vlastním sebevzděláváním. Další úpravu učitelství znamenal nový organizační statut z roku 1886.⁵⁸

Období mezi lety 1869 až 1874 bylo zkušební, nový organizační statut měl dát podobu učitelství definitivní podobu v závislosti na poznatcích získaných v předchozích pěti letech. Velkým problémem učebních osnov učitelství bylo to, že se snažily při omezeném množství hodin obsáhnout co největší množství učiva. Navíc musely vedle vzdělání učitelství, tj. pedagogiky, didaktiky a dalších teoreticky i prakticky zaměřených předmětů, prohlubovat také znalosti ve všeobecných předmětech.⁵⁹ Nový organizační statut se proto snažil vést studenty k samostudiu realizovanému především domácí četbou.⁶⁰

Učitelé a učitelky se měli vzdělávat v učitelství rozdělených podle pohlaví. Ústavy mohly být veřejné i soukromé. Veřejné ústavy zřizoval stát na návrh zemských školních úřadů a mohl na nich studovat kdokoli bez rozdílu náboženského vyznání. Soukromé ústavy ke vzdělání učitelů a učitelek mohly být zřízeny, pokud jejich statut a učební osnovu schválilo ministerstvo vyučování. Žáci byli přijímáni před začátkem školního roku, přijetí v průběhu školního roku bylo možné pouze ve výjimečných případech, které povolila učitelství rada. Studenti mohli být přijímáni i do vyšších ročníků – pokud měli náležitý věk a splnili podmínky vyššího vzdělání. Držitelé maturitního vysvědčení ze střední školy pak mohli být rovnou bez přijímací zkoušky přijati do IV. ročníku.⁶¹

⁵⁸ BRŮŽEK, L. A.: *Naše ústavy učitelství a jejich příští reforma*. Praha 1904, s. 9 - 10.

⁵⁹ Problematická byla úroveň vzdělání, s jakou do ústavu vstupovali nově přijatí chovanci – mnohdy neměla valnou úroveň.

⁶⁰ BRŮŽEK, L. A.: *c. d.*, s. 14 – 16 an.

⁶¹ KRÁL, Josef (ed.): *Sbírka říšských zákonů školních*. Praha 1894. s. 152 – 154, 163 – 165 an.

Pro přijetí na učitelský ústav bylo třeba dosáhnout věku 15 let, být v dostatečné fyzické kondici, být mravně bezúhonný a složit přijímací zkoušku.⁶² Samotné studium trvalo 4 roky⁶³ a učební osnovy se mírně odlišovaly podle toho, zda šlo o zařízení pro učitele nebo učitelky. Shodné předměty byly náboženství, vychovatelství, nauka vyučovací a jejich historie, mluvnice a literatura, geografie a historie, tělocvik, psaní a kreslení. Na chlapeckých ústavech se dále vyučovalo polní hospodářství,⁶⁴ nauka o ústavě vlastenecké, přírodopyt (fyzika a chemie), přírodověda (zoologie, botanika a mineralogie), matematika (počítání, algebra a geometrie) a hudba. Dívčí ústavy měly ve svých osnovách navíc přírodopis, aritmetiku, nauku o domácím hospodářství, cizí jazyky a ženské ruční práce.⁶⁵

Jak již bylo zmíněno výše, na učitelských ústavech se kromě odborných předmětů vyučovaly také předměty všeobecné, v nichž měli studenti prohloubit své znalosti na takovou úroveň, aby potom mohli tyto předměty sami vyučovat. Součástí předmětu nauka o vychovávání a vyučování byla také praktická cvičení. Po teoretické stránce se studenti vzdělávali v oblasti všeobecné nauky o vyučování, metodice a později dějinách pedagogiky. Ve třetím ročníku studenti hospitovali ve cvičné škole, v prvním pololetí jednu, v druhém pololetí dvě hodiny týdně. Každý den se žáci také účastnili hospitační porady s ředitelem, učiteli cvičné školy, učitelem všeobecné nauky o vyučování a ve druhém pololetí i učitelem speciální metodiky elementární třídy. Ve čtvrtém ročníku na studenty čekala praxe. Učební pokusy studentů probíhaly ve všech předmětech kromě náboženství ve skupinách. Na tyto praktické pokusy byly vyhrazeny 2 hodiny týdně a účastnil se jich také ředitel ústavu, učitel speciální pedagogiky a učitel cvičné školy, jehož předmětu se pokus týkal. Největší pozornost byla při těchto pokusech věnována vyučovacím jazyku a počtům. Součástí praktické výuky byly také rozpravy, a to přípravná, zabývající se týdenním plánem praktické výuky a následná, na níž se rozebíraly výsledky cvičného vyučování.⁶⁶

⁶² Uchazeč byl zároveň povinen předložit vysvědčení z měšťanské školy. Toto vysvědčení však nebylo příliš spolehlivým ukazatelem schopnosti, neboť úroveň škol byla dost rozkolísaná a existovala rozdílná kritéria hodnocení. Mohlo se tak stát, že i uchazeč s výborným vysvědčením při přijímací zkoušce pohořel na neznalosti elementárních vědomostí a naopak.

⁶³ Vzhledem k nedostatku učitelů byla výnosem z 1. srpna 1879 snížena doba studia ze čtyř let na tři. Toto nařízení platilo ve školních letech 1871 – 1874. Úroveň vzdělávání tímto krokem výrazně utrpěla, protože učební plány nijak upraveny nebyly – studenti museli zvládnout učivo určené pro čtyři roky studia během tří let. To pochopitelně vedlo k různým nedostatkům a nesrovnalostem, jež se později projeví v praxi.

⁶⁴ Pro praktickou výuku hospodářských dovedností měly ústavy kus pozemku.

⁶⁵ KRÁL, J.: *c. d.*, s. 152 - 154 an.

⁶⁶ Tamtéž, s. 158 – 205.

Při každém ústavu měla být pro praktickou výuku zřízena cvičná obecná škola, v případě ústavu pro budoucí učitelky pak školka (zahradka dětská).⁶⁷ K těmto předmětům později přibyla ještě školní hygiena a tělověda vyučována lékařskými docenty (1891), která byla povinná a také možnost vzdělávat se v kurzech pro výuku slepců, hluchoněmých a zanedbané a opuštěné mládeže (1892). Od roku 1888 měl pak každý ústav vlastní učební osnovu, podle níž probíhala výuka.

V prvních dvou ročnících ve škole studenti trávili 28 hodin, ve III. a IV. to bylo 30 hodin. To na první pohled není moc, nicméně k tomuto počtu je třeba započítat ještě 4 hodiny práce na zahradě a 6 hodin cvičení na varhany týdně a další aktivity, které byly pro studenty povinné, ale nebyl stanovený počet hodin, kolik mají dané činnosti věnovat. Jednalo se o pomoc na cvičné škole, kreslení map, psaní na tabuli a zakládání sbírky brouků, rostlin a nerostů. L. A. Brůžek ve své práci kritizoval, že v takové situaci nemají studenti dost času na domácí přípravu a o nějakém využití volného času není ani řeč. Nelze se proto podle něj divit, že studenti občas překračují meze svého chování, když mají konečně nějakou chvíli volna. Brůžek v podobném duchu kritizoval také nadměru povinností učitelů.⁶⁸

Studium bylo po 4 letech završeno – po vzoru gymnázií – maturitní zkouškou skládající se z písemné, praktické a ústní části. Písemná zkouška se konala z pedagogiky, českého jazyka a počtů.⁶⁹ Následovala ji zkouška praktická, jež podstoupil každý jedinec, který nedosáhl v obou pololetích IV. ročníku v předmětu praktická způsobilost nejhůře hodnocení chvalitebný. Podobně byly organizovány také zkoušky ústní – jestliže měl student ve III. a IV. ročníku z povinných vědeckých předmětů⁷⁰ průměrnou známku nejhůře chvalitebnou, mohl se ústním zkouškám částečně vyhnout.⁷¹ Nikoli však zcela, protože organizační statut ústavů udával, že každý student musí být ústně zkoušen minimálně ze 2 předmětů, které stanoví předseda zkušební komise. Problémem tohoto systému bylo, že někteří slabší žáci se mohli dostat do situací, kdy dělali zkoušku z 9 předmětů, nejlepší žáci mající z každého předmětu známku nejhůře „chvalitebný“ nevěděli, z jakých předmětů budou

⁶⁷ Studenti učitelských ústavů byli pouze poučeni o organizaci těchto zařízení. Kromě toho mohli být - pokud k tomu byla příležitost – poučeni také o způsobu vyučování hluchoněmých a slepých žáků.

⁶⁸ BRŮŽEK, L. A.: *c. d.*, s. 48 – 49 an.

⁶⁹ Pokud byl výsledek písemné zkoušky klasifikován nejhůře jako chvalitebný, byl student zproštěn povinnosti skládat z těchto předmětů ústní zkoušku.

⁷⁰ Mimo krasopisu, kreslení, zpěvu, houslí, hry na varhany, tělocviku a ženských ručních prací.

⁷¹ Stejně jako v případě ústní zkoušky tuto podmínku zavedl organizační statut z roku 1886.

maturovat a konečně se našli také vypočítaví studenti, kteří se snažili hlídat si své známky tak, aby měli nakonec jisté dva předměty, z nichž budou skládat zkoušku.⁷²

Po úspěšném složení maturitní zkoušky získal absolvent vysvědčení dospělosti. Toto vysvědčení však opravňovalo pouze výkonu služby podučitele, případně provizorního učitele. K tomu, aby se student stal způsobilým k práci definitivního učitele na obecných a měšťanských školách bylo třeba, aby složil ještě další zkoušky. Po dvou letech učitelské praxe a po doporučení okresního učitelského úřadu mohl adept požádat o zkoušku učitelské způsobilosti pro obecné školy. Tato zkouška byla ryze praktická a měla prokázat, že uchazeč zná zásady vyučování, metodiku vyučování odborných předmětů a je způsobilý k samostatnému vyučování.⁷³ Zkouška byla teoretická i praktická. Teoretická měla část písemnou, ve které musel kandidát napsat jednu práci ve vyučovacím jazyce a jednu práci v jiném jazyce, vypočítat 3 matematické úkoly a nakonec zodpovědět 3 otázky z reálií. Ústní zkouška obsahovala otázky ze všech předmětů, které se vyučovaly na obecné škole, a pedagogiky. Praktická zkouška způsobilosti probíhala na vybrané obecné škole. Zkoušky z psaní, kreslení, zpěvu, hry na housle a na klavír a tělocviku mohly být prominuty, nebo pro ně byla zřízena speciální zkušební komise. Zkouška z náboženství se konala odděleně od všech ostatních.⁷⁴

Zkoušku způsobilosti pro školy měšťanské mohl uchazeč vykonat po tříleté praxi na obecné škole. Kandidát si vybíral jeden ze tří okruhů - mluvnicko-historický, skládající se z vyučovacímho jazyka, dějepisu a zeměpisu, přírodovědecký zahrnující přírodopis, přírodozpyt a jako doplňkový předmět matematiku a konečně matematicko-technický, který zahrnoval matematiku, kreslení a jako doplněk přírodozpyt.⁷⁵ Jan Šafařík uvádí, že v letech 1872 – 1885 získalo v českých zemích aprobaci pro výuku na obecných školách 7 872 kandidátů, pro měšťanské školy pak 1 132 adeptů.

Kromě těchto dvou zkoušek bylo možné složit ještě zkoušky doplňovací a speciální. Zkoušky doplňovací skládal v první řadě ten, kdo získal způsobilost vyučovat na středních školách a konaly se z pedagogiky, hudby, hospodářství a tělocviku. Dále k doplňovacím zkouškám patřila zkouška z náboženství, zpěvu a tělocviku – pokud se tyto zkoušky nedělaly

⁷² BRŮŽEK, L. A.: *c. d.*, s. 63 - 64 an.

⁷³ Kromě těchto základních zkoušek mohli studenti absolvovat také zkoušky doplňovací způsobilosti, a to jednak k vyučování náboženství a jednak k vyučování druhého zemského jazyka, tělocviku a zpěvu.

⁷⁴ KRÁL, J.: *c. d.*, s. 277 - 283 an.

⁷⁵ KRÁL, J.: *c. d.*, s. 284 - 293 an.

při zkoušce způsobilosti – a také zkoušky z německého jazyka pro školy obecné a měšťanské. Speciální zkoušky mohl vykonat ten, kdo chtěl získat způsobilost k vyučování druhého vyučovacího jazyka, polního hospodářství, hry na housle, klavír nebo varhany, francouzštiny, angličtiny a také k vyučování dětí hluchých, slepých, hluchoněmých, mravně zpustlých či slabých na duchu.⁷⁶

Hasnerův zákon upravoval také další možnosti pedagogického vzdělávání. Jednak stanovoval podmínku zřízení učitelské knihovny v daném městě a jednak také konání učitelských konferencí, na nichž se debatovalo o vyučovaných předmětech, metodách výuky či pořízení nových učebnic.⁷⁷ Učitelé veřejných škol byli povinni účastnit se těchto konferencí, soukromí učitelé o své účasti rozhodovali sami. Poslední možností dalšího vzdělávání byly kurzy zpravidla pořádané v období hlavních prázdnin.⁷⁸

Studium na učitelských ústavech bylo zdarma, učební pomůcky si studenti opatřovali na vlastní náklady. Nadaní žáci z chudých poměrů, kteří byli zároveň rakouskými občany, měli nárok požádat o státní stipendium⁷⁹. Podmínkou jeho obdržení bylo, aby stipendista po celou dobu studia dodržoval mravné chování a dobrý prospěch. Kromě toho se stipendisté zavázali, že budou po dokončení studií následujících šest let učit na veřejných školách - pokud by se stipendista učitelské služby vzdal dříve, musel by obdržené peníze vrátit. Stipendium se vyplácelo v deseti dekursivních měsíčních lhůtách.⁸⁰ Kupříkladu v Království českém bylo v letech 1870 – 1890 přiděleno stipendium 2 574 studentům v celkové výši 259 200 zlatých.⁸¹

Pedagogický sbor učitelských ústavů tvořil ředitel, hlavní učitelé, kteří měli obvykle způsobilost pro výuku na středních školách, zákon z 19. března 1872 však umožňoval, aby toto místo získali i učitelé a ředitelé obecných a měšťanských škol, pomocní učitelé a cviční učitelé. Vyučování náboženství bylo v kompetenci církevních úřadů. Učitelem náboženství býval zpravidla duchovní, pokud však nebyl v daném místě pravidelně k dispozici, mohl

⁷⁶ BRŮŽEK, L. A.: *c. d.*, s. 71 – 72 an.

⁷⁷ Porady mohly být místní, okresní nebo zemské. Místní se konaly v každé škole jednou měsíčně a řídil je správce školy. Okresní porady se konaly v sídle okresního školního úřadu a řídil je školní profesor, konaly se minimálně jednou do roka, zvláště pro učitele škol obecných a zvláště pro učitele škol měšťanských. Od roku 1883 se jednou za šest let konaly také zemské porady, jichž se účastnili volení znalci a školní inspektoři, okresní inspektoři a ředitelé učitelských ústavů a měšťanských škol.

⁷⁸ KRÁL, J.: *c. d.*, s. 35 – 36 an.

⁷⁹ Do roku 1885 se udělovala také stipendia zemská.

⁸⁰ KRÁL, J.: *c. d.*, s. 213 - 214 an.

⁸¹ KRÁL, J.: *c. d.*, s. 213 – 214 an; ŠAFRÁNEK, J.: *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*, s. 68 - 69.

náboženství s povolením církevního úřadu vyučovat učitel. Učitelé náboženství si byli právně rovni s hlavními učiteli. Na nižší úrovni pak byli cviční a pomocní učitelé. Cvičných učitelů bylo tolik, kolik bylo na ústavu cvičných tříd a měli na starost praktickou výuku ve cvičné škole (a převáděli tak teoretické znalosti předávané učiteli hlavními do praxe). Učit měli 25 hodin týdně během čtyřleté služby, patřili do X. platové třídy bez možnosti postupu. Tito učitelé byli absolventy obecných a měšťanských škol a měli pouze učitelský seminář. Zároveň se ale měli sebevzdělávat v nových vyučovacích a vychovatelských směrech. Zvláštní postavení mezi pedagogy ústavu měli učitelé hudby, ženských ručních prací a pěstounky. Byli na úrovni cvičných učitelů a společně s nimi patřili do X. platové třídy.⁸²

První učitelské ústavy byly zakládány až po vydání Hasnerova zákona, ačkoli první kapitola poukazuje na několik více či méně úspěšných pokusů o založení podobných organizací ještě před rokem 1869. Do roku 1919 vzniklo na území Čech, Moravy a Slezska celkem 49 ústavů. Vedle rozdělení na učitelské ústavy mužské a ženské (od počátku 20. století se začínají objevovat také ústavy koedukační) se instituce lišily také vyučovacím jazykem (28 ústavů s vyučovacím jazykem českým oproti 21 ústavům s vyučovacím jazykem německým) a také tím, kdo ústav zřídil (stát, město, církev, soukromé). Největší procento zřízených ústavů představovaly státní učitelské ústavy pro chlapce.⁸³ V 70. letech 19. století jich na našem území vzniklo 8 německých a 6 českých.⁸⁴

Zatímco v Čechách byl učitelský ústav zřízen v každé diecézi (v Praze byly ústavy dva), na Moravě se dlouhou dobu nacházel pouze jediný, a to německý učitelský ústav v Brně. Druhý moravský ústav byl založen roku 1875 v Příboře a konečně třetí až roku 1890 v Kroměříži. V Čechách patřily k nejvýznamnějším ústavy v Praze, Kutné Hoře, Děčíně a Hradci Králové. Nejznámějším z této čtveřice je tzv. Amerlingův mužský učitelský ústav, jenž vznikl už v roce 1848 jako přípravný kurz pro učitele. Kromě Karla Slavoje Amerlinga se na ředitelském postu do vzniku Československa vystřídali ještě tři další uži - za zmínku stojí zejména pedagog a historik Jan Lepař - autor několika monografií a učebnic, mimo jiné také učebnici pedagogiky a učebnici dějepisu pro učitelské ústavy. Tyto publikace se na ústavech pro svou kvalitu používaly řadu let. Také učitelský ústav v Kutné Hoře byl spojen s

⁸² BRŮŽEK, L. A.: *c. d.*, s. 54 – 62 an.

⁸³ Viz Příloha.

⁸⁴ Mezi nejstarší patří české ústavy v Praze, Jičíně, Kutné Hoře a Soběslavi a německé v Českých Budějovicích, Chebu, Litoměřicích, Olomouci, Opavě, Praze a Brně. In: ŠAFRÁNEK, Jan: *Rozvoj českého školství*. Praha 1898, s. 18.; KOVAŘÍČEK, Václav: *Cesty učitelského vzdělávání: příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělání učitelů základních škol v českých zemích*. Praha 1984, s. 39.

významnou osobností pedagogiky, a to s Gustavem Adolfem Lindnerem, který v letech 1872 - 1882 působil jako ředitel kutnohorského ústavu. Za dobu jeho úřadování se mu podařilo zlepšit nevalnou úroveň ústavu a udělat z něj jednu z nejlepších institucí svého druhu v habsburské monarchii.⁸⁵

⁸⁵ Památník na oslavu osmdesátileté činnosti státního ústavu učitelského v Praze II: 1848-1928. Editor Karel BOLINA, editor Vilém KÜLLER, editor František VORÁČEK.

4 Diskuze o vyšším vzdělávání učitelů elementárních škol

Významnou osobností, která se na přelomu století podílela na koncepčním řešení vzdělávání učitelů, byl Gustav Adolf Lindner. Ten působil jako pedagog, od roku 1872 byl jmenován ředitelem učitelského ústavu v Kutné Hoře. Svou činnost však neomezoval pouze na kutnohorský ústav, zabýval se organizační strukturou a obsahem učitelského vzdělávání. Od roku 1879 až do své smrti vydával časopis *Pedagogium*, jenž usiloval o zvýšení úrovně vzdělání učitelů. Roku 1874 vydal spis *Die pädagogische Hochschule*, který pojednával o pedagogické přípravě budoucích učitelů a také o institucích, jež ji měly zajistit. Lindner poukazoval na fakt, že ostatní obory mají své instituce, ale učitelé nikoli. Navíc si každý myslí, že učitelské povolání může vykonávat sám. Lindner se kladně vyslovil pro původní návrh Hasnerova zákona o pedagogických kurzech či seminářích při univerzitách, které mají zajistit kvalitnější vzdělání učitelů.⁸⁶

Problémem tohoto návrhu však byla skutečnost, že učitelé národních škol nespĺňovali požadavky pro přijetí do těchto seminářů, neměli totiž maturitní zkoušku na gymnáziu a chyběla jim znalost klasických jazyků. Lindner proto přišel s myšlenkou založení tzv. pedagogia. Na tyto instituce by mohli nastoupit absolventi učitelských ústavů, gymnázií, reálků a kandidáti učitelství na středních školách. Studium by bylo zaměřeno spíše teoreticky⁸⁷, protože by se u studentů předpokládala předchozí pedagogická praxe. Praktické vyučování by tak probíhalo prostřednictvím konverzací a disputací. Pro názorné příklady by se studentu účastnili občasných hospitací a návštěv v univerzitních městech a vzorných školách (cvičná škola by při pedagogiích nebyla vůbec zakládána). Díky návštěvám různorodých pracovišť by navíc získali různorodější podněty.⁸⁸

Roku 1882 se Lindner stal profesorem pedagogiky a filozofie na univerzitě v Praze. Od této doby se začal zabývat také vzdělávání středoškolských učitelů. Podařilo se mu prosadit zřízení pedagogického semináře pro budoucí středoškolské profesory. Tento seminář byl zaměřen pouze teoreticky, posluchači zde analyzovali díla významných pedagogů a seznamovali se školskými zákony a nařízeními. Pro získání praktické způsobilosti museli

⁸⁶ VESELÁ, Z.:c. d., s. 55 - 56 an.

⁸⁷ Součástí teoretické výuky měla být speciální metodika vyučovacích předmětů – například u přírodovědných předmětů šlo i o praktický nácvik fyzikálních pokusů. Pro rozvíjení dovedností žáků měly být na pedagogiích zřizovány laboratoře, kabinety, kreslírny, hudebny, dílny, zahrada a muzeum názorných pomůcek.

⁸⁸ Tamtéž, s. 58.

budoucí učitelé odsloužit tzv. zkušební rok. Později, na základě zkušeností, Lindner doporučoval spojit teoretický seminář se zvláštní cvičnou školou.⁸⁹

Vzdělávání učitelů totiž od Hasnerova zákona z roku 1869 zůstalo bez větších změn až do organizačního statutu z roku 1886, který však ještě o něco snížil úroveň vzdělání budoucích učitelů. V každém ročníku byly ubrány hodiny dějepisu, zeměpisu, pedagogiky, přírodopisu, přírodozpytu, houslí a matematiky a naopak přidány hodiny klavíru, náboženství a varhan.⁹⁰ Velká vlna zájmu o řešení otázky vzdělávání učitelů přišla na přelomu 19. a 20. století. V názorech na to, jak by měla podoba dalšího učitelského vzdělávání vypadat, ale panovaly velké rozpory. Na jedné straně stál Ústřední spolek jednot učitelských, jenž požadoval nejprve vzdělání na jednotné střední škole a následné studium na filozofické fakultě vysoké školy. Na straně druhé stála část učitelů z Čech a Moravy, jež požadovala "pouze" vzdělání v rámci pedagogických kurzů zakládaných při univerzitách. Zastánci obou směrů spolu ostře polemizovali na stránkách pedagogických periodik. Zároveň se jim však místy dařilo najít i společnou řeč - oba směry se shodly na tom, že současná podoba učitelského vzdělání je v současné době nedostatečná a je třeba ji změnit.⁹¹

Velkým problémem učitelských ústavů byl fakt, že se snažily jednak poskytovat vzdělání obecné a jednak také odborné. Studenti navíc na ústavy přicházeli často s nepříliš dobrým základem znalostí ze všeobecných předmětů. Osnovy ústavů pak ve většině předmětů měly za úkol poskytnout pouze přehledné znalosti toho nejdůležitějšího, na hlubší probrání dané problematiky nebyl čas – učební osnovy navíc nerespektovaly aktuální stav vědeckotechnologického poznání – a předpokládalo se, že budoucí učitelé budou v tomto směru iniciativní a sami se aktivně zapojí do samovzdělávání. Karel Štech ve své stati pro Posel z Budče poukazyval na fakt, že se mnoho mladých dostudovavších učitelů nenajdou ve svém novém působišti, dostatek stimulů k vlastní aktivitě a k sebevzdělávání se přemůže jen několik málo procent z nich. Mladí učitelé podlehnou vlivu okolí, ať už se jedná o velkoměsto nebo o obyčejnou vesnici.⁹²

Faktem je, že úroveň vzdělání, kterou učitelské ústavy koncem 19. století poskytovaly, nebyla příliš dobrá. Učební osnovy byly značně osekáné, sotvaže stačily k tomu, aby budoucí učitelé mohli vyučovat děti na elementárních školách. Studenti učitelských ústavů tak

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ KOŽÍŠEK, J. – POSPÍŠIL, K.: *c. d.*, s. 7 an.

⁹¹ KOVAŘÍČEK, Václav: *c. d.*, s. 57 – 58 an.

⁹² ŠTECH, Karel: K otázce zvýšení vzdělávání učitelstva (Posel z Budče, 1896, s. 516)

rozhodně nebyli dostatečně připraveni na to, aby své znalosti mohli prohloubit studiem na univerzitách. Vyšší vzdělání ale bylo na druhé straně žádoucí jednak právě kvůli prohloubení vědomostí a jednak také proto, že učitelé obecních a měšťanských škol stáli v očích veřejnosti na nižším stupni než jejich akademicky vzdělaní kolegové ze škol středních. Povolání učitele se přitom už dávno neomezovalo jen na zdi školní budovy, učitelé se angažovali také ve sféře kulturní a společenské. Případná reforma učitelského vzdělávání by pak vedle vyřešení otázky, zda jeho část přesunout na akademickou půdu, musela vyřešit také předchozí učitelskou přípravu před vstupem na univerzitu.

Nová vlna zájmu o reformu učitelských ústavů vzešla mezi lety 1905 – 1906. Někteří z aktérů těchto diskuzí možnost reformy zavrhovali a rovnou navrhovali, aby byly učitelské ústavy jako takové zrušeny. Své návrhy přednesli na prvním sjezdu učitelů rakouských pedagogií ve Vídni. Na tomto vystoupení pracovali vybraní zástupci českých učitelských ústavů celý rok. Kromě otázky vzdělávání učitelů vypracovali také návrhy na úpravu organizačního statutu, osnov předmětů nebo zkoušek dospělosti o odborné způsobilosti. Požadavky českých učitelů a sjezdu se však ve všech důležitých bodech rozcházel.⁹³

Hlavní rozpor mezi oběma stranami byl již v tom, že zatímco sjezd trval na zachování učitelských ústavů, kde by se mísilo obecné a odborné vzdělání, druhá strana směřovala k tomu, aby budoucí učitelé získali všeobecné vzdělání na střední škole a odborné potom na škole pedagogické, jež by měla povahu vysoké školy. Sjezd sice doporučoval zřízení pedagogických akademií s povahou vysoké školy, tyto instituce by však nebyly povinné pro všechny učitele elementárních škol, ale pouze pro vybrané jednotlivce, kteří by se připravovali k profesuře na učitelských ústavech. Ze samotných učitelských ústavů by se na tyto akademie dostali pouze ti nejnadanější absolventi. Další, nižší (jednoroční), akademii navrhoval sjezd zřídit pro učitele měšťanských škol, počet přijatých studentů obojího pohlaví by se však musel striktně řídit doporučenými počty.⁹⁴

Učitelstvo pokračovalo v pořádání sjezdů a konferencí svých spolků. Důležitým bodem v cestě za vyšším vzděláním učitelů elementárních škol se stal sjezd v Kutné Hoře pořádaný roku 1897 na počest Gustava A. Lindnera. Byl zde vznesen požadavek, aby byl

⁹³ KOŽÍŠEK, J.: Po sjezdu učitelstva rakouských pedagogií (Pedagogické rozhledy, ročník 13, s. 577 – 588).

⁹⁴ Tamtéž.

přístup na vysoké školy umožněn učitelům všech kategorií bez rozdílu. Tento požadavek se od sjezdu stal nedílnou součástí všech dalších programů učitelských setkání.⁹⁵

Vláda na tyto diskuze příliš nereagovala - až do roku 1903, kdy se na veřejnost dostal v tichosti připravovaný návrh profesora Hirna, jenž měl ale výrazně snížit úroveň vzdělávání učitelů. Podle těchto návrhů by se při učitelských ústavech zřídila jednoletá preparanda, která by v kombinaci s prvními třemi ročníky ústavu podávala učitelským adeptům všeobecné vzdělání. Poslední, čtvrtý ročník ústavů by pak byl odbornou školou, jež by studenty teoreticky i prakticky připravovala po stránce pedagogické i didaktické. Učitelé reagovali schůzí svolanou jednotou Komenského v lednu 1905. Hlavní příspěvek přednesl František Drtina.⁹⁶

František Drtina ve svém příspěvku navrhoval komplexní reformu učitelského vzdělávání od úplných začátků. Jako nejlepší průpravu pro učitelské povolání viděl měšťanskou školu rozšířenou na 4 ročníky, která měla při své organizaci přihlížet k místním poměrům a potřebám daného kraje. Druhým stupněm měly být pedagogické akademie - obdoba stávajících učitelských ústavů s upravenými učebními osnovami. Zkouška dospělosti na této instituci by byla rovna maturitní zkoušce na gymnáziích a reálkách, takže by absolventi mohli dále pokračovat ve studiu na vysoké škole.⁹⁷ Drtina však doporučoval spíše vstup do dvouletých pedagogických seminářů, kde by absolventi prohlubovali své teoretické i praktické dovednosti. Současné pedagogické semináře na filozofických fakultách měly být reformovány tak, aby později tvořily základ pro školské nebo pedagogické fakulty, které byly cílem snah o akademické vzdělávání učitelstva. Vzhledem k tomu, že tyto kroky by vedly k prodloužení učitelské přípravy a větší finanční náročnosti, volal Drtina po zřízení stipendií pro nadané a chudé studenty. Posledním bodem příspěvku bylo, aby zřízení vzdělávání učitelů bylo v rukou státu a zřízení ústavů nebylo svěřováno do soukromých rukou.⁹⁸

Na jaře roku 1906 se měl konat II. sjezd učitelů rakouských pedagogií. Téměř ze všech českých učitelských ústavů přišli návrhy na reformu učitelských ústavů. Návrhy zástupců z Čech doporučovaly jako nejlepší průpravu pro další vzdělávání budoucích učitelů čtyřtřídní

⁹⁵ KOVAŘÍČEK, Václav:*c.d.*, s. 52 an.

⁹⁶ Tamtéž, s. 55.

⁹⁷ Studium na vysoké škole mělo být povinné pro ty, kteří chtěli učit na pedagogických akademiích, seminářích, chtěli se stát řediteli těchto institucí, případně obecných nebo měšťanských škol a také pro ty, kteří měli zájem o práci ve školské administrativě.

⁹⁸ DRTINA, František: O reformě učitelského vzdělávání (Pedagogické rozhledy, ročník 18, 290 - 313).

měšťanské školy. Učitelské ústavy se podle jejich návrhů měly rozšířit na pět ročníků. Změnit se podle nich měla také podoba maturitní zkouška a dále pak systém vzdělávání učitelů měšťanských škol, kteří měli po maturitě na pětiletém učitelství pokračovat ve studiu na vysoké škole. Celkově však byly požadavky českých učitelů poměrně obecné a mírné. Na schůzi konané v Přerově v únoru 1906 jasně prohlásili, že je třeba zvýšit úroveň přípravného vzdělávání učitelů. Podmínkou k přijetí na rozšířené pětileté učitelství měly být buď čtyři třídy měšťanské školy nebo čtyři třídy gymnázia/reálky. V prvních čtyřech ročnících by se studenti vzdělávali všeobecně, v posledním ročníku pak po stránce odborné. Zpřísnit se měly také zkoušky učitelství a podmínky k přijetí k nim.⁹⁹

Dne 1. listopadu 1906 byla ustanovena Jednota Komenského, která měla řešit všechny problémy školství. Ve výboru Jednoty byly osobnosti z řad zkušených pedagogů - mj. František Drtina nebo Otakar Kádner. Hned na první schůzi organizace byla zahájena Anketa Jednoty Komenského o organizaci učitelství. Příspěvky do Ankety byly zveřejňovány na stránkách Pedagogických rozhledů od října 1907 do dubna 1908. Do Ankety postupně do ní svými příspěvky přispěli J. Černý, F. Dlouhý, F. Drtina, O. Kádner, J. Kožíšek, J. Mrazík, K. Pospíšil, V. Švácha, J. Tittelbach, J. Tůma, J. Úlehla a J. Pešek.¹⁰⁰ Příspěvky do Ankety byly poměrně obsáhlé, většina z nich se týkala přímo reformy vzdělávání na učitelství a následného vyššího vzdělání, ale několik příspěvků se zabývalo i tématy odlišnými – například Otakar Kádner poukazoval na vzdělávací systémy v zahraničí, a to nejen v sousedních zemích, ale také v USA, Švýcarsku nebo Dánsku. Václav Švácha se zabýval výukou tělesné výchovy, požadoval, aby byl tělocvik roven ostatním předmětům a také, aby byl učitel tělocviku roven učitelům ostatních předmětů. Na závěr Ankety se konala porada účastníků, na které byl přijat návrh rezoluce, jež dostala svou definitivní podobu na mimořádné valné hromadě Jednoty 5. dubna 1908.

Účastníci se snesli na 10. bodech. V první řadě bylo současné vzdělávání učitelů na učitelství v mnoha ohledech nedostatečné – kritizovali přeplněné třídy, přílišnou (a zastaralou) metodičnost výuky, ale také fakt, že ve věku 15 let, kdy žáci vstupují na ústavy, není možné rozpoznat, jestli k tomuto povolání mají předpoklady. Odborné a všeobecné

⁹⁹ KOVAŘÍČEK, Václav: *c.d.*, s. 58 – 59 an.

¹⁰⁰ Černý, Josef: O vyšším vzdělání učitelství; Dlouhý, František: O praktickém vzdělání učitelství; Drtina, František: O učitelství; Kádner, Otakar: Snahy o universitní vzdělávání v cizině; Kožíšek, Josef: Ústavy pro vyšší vzdělání učitelství; Mrazík, Jan: O reformě učitelství; Pešek, Jan: Cesty k reformě učitelství; Švácha, Václav: O vzdělávání kandidátů učitelství v oboru tělesné výchovy; Tittelbach, Josef: Hlasy cvičných učitelů o reformě učitelství; Tůma, Josef: Metodické vzdělávání a praktický výcvik budoucích učitelů; Úlehla, Josef: O reformě pedagogii

vzdělání, které se na ústavech vyučovalo dohromady, se mělo oddělit. Vzdělání všeobecné mělo kandidátům poskytnout střední školství (úplné střední školy, gymnázia a reálky) a odborné pak měli získat na dvouletých koedukačních vysokých školách pedagogických.¹⁰¹ Tyto instituce by byly zřizovány ve městech, kde sídlily univerzity nebo techniky a měly vlastní samosprávu a svobodu v učení. Vyučovala by se zde pedagogika, psychologie, didaktika jednotlivých předmětů, ale také nauka o školské organizaci, zákonodárství a školní správa. Učiteli na těchto školách by byli jen vynikající odborníci s akademickým vzděláním. Pro praktický výcvik kandidátů by nadále sloužila cvičná škola, ovšem s důrazem na to, aby měla kvalitní žáky. Požadavek akademického vzdělání učitelů vyplýval ze starého názoru, že učitelé na něj mají vzhledem ke své osvětové a sociální důležitosti stejné právo jako například lékaři, právníci nebo kněží.¹⁰²

Tyto návrhy se v mnohém inspirovaly právě zahraničními vzdělávacími systémy. Ve Švýcarsku se příprava budoucích učitelů (absolventů středních škol) realizovala v odborných učitelských kurzech, praktická výuka se pak nacvičovala v seminářích se cvičnými školami. Podobně také ve Spojených státech amerických fungovaly semináře a kurzy přidružené ke středním školám nebo univerzitám. Složitá situace byla v Německu, kde učitelské semináře střídavě rozkvétaly a upadaly, část odborné veřejnosti se stavěla proti seminářům a žádala pro učitele univerzitní vzdělání.¹⁰³

Anketa byla významná zejména tím, že své názory zde přednesly učitelé všech typů škol, elementárních, středních i vysokých a dále také školní inspektoři a další pracovníci ve školské administrativě. Příspěvky, které vycházely z dlouholetých zkušeností jednotlivých účastníků tak sjednotily požadavky učitelstva jako takového. Na podporu Ankety byly pořádány různé podpisové akce mezi učiteli i širokou veřejností. Vládní kruhy se však k anketě stavěly chladně. Třetí sjezd rakouských učitelů ve Vídni se nejenže nesl v duchu předchozích dvou sjezdů, ale dokonce rozšíření učitelských ústavů o dvě třídy, což bylo v rozporu s reformními požadavky českých učitelů.

¹⁰¹ Velmi podobný systém navrhoval mnichovský učitel E. Webr. Podle jeho návrhu mělo být základem všeobecné umělecko-technické vzdělání na střední škole, na které by navazovalo filozoficko-pedagogické vzdělání na univerzitě, a konečně praktické znalosti by si studenti osvojili na cvičné škole. Webr byl zároveň odpůrcem toho, aby se na ústavy hlásili 14letí hoši, z nichž mnozí si ještě svým budoucím zaměřením vůbec nejsou jisti. Hranici přijetí do učitelského ústavu podle něj měl být věk 18 let.

¹⁰²KOŽÍŠEK, Josef – POSPÍŠIL, Konrád: *O reformě učitelského vzdělání*. Praha 1908, s. 30 – 32.

¹⁰³KOŽÍŠEK, J. – POSPÍŠIL, K.: *c. d.*, s. 15 – 19 an.

Učitelé středních škol se k problematice akademického vzdělávání učitelů elementárních škol příliš nevyjadřovali, protože v dřívějších dobách se k této problematice stavěli značně odmítavě. Jedním z mála podporovatelů vyššího vzdělávání byl středoškolský profesor PhDr. Oldřich Kramář, jenž zastával myšlenku, aby všichni učitelé nezávisle na tom, na jakém stupni škol vyučují, měli stejné vzdělání. Všichni učitelé měli mít jednotnou střední školu coby předstupeň a po ní měli tři roky pokračovat ve studiu na filozofické fakultě, kde by se zároveň vyučovala pedagogika.¹⁰⁴

Od roku 1912 vlna zájmu o reformování učitelského vzdělávání pozvolna opadla. Vládní kruhy zůstaly v otázce reformy učitelských ústavů nečinné, nedošlo ani k reorganizaci v duchu jejich návrhů. Na druhé straně učitelé sice neustále proklamovali požadavky vzešlé z Ankety, nicméně jim chyběl větší důraz. Až do první světové války tak situace ohledně nové podoby učitelské přípravy zůstala stát na mrtvém bodě. Po vypuknutí první světové války se pak pozornost všech pochopitelně přesunula jinam.

¹⁰⁴ BRŮŽEK, L. A.: *c. d.*, s. 79 an.

5 Učitelství v Kroměříži

V Kroměříži během 19. století vyrostla celá řada (nejen) středních škol – ostatně právě pro množství školských zařízení se městu začalo přezdívat Hanácké Atény. Nejstarší z nich bylo piaristické gymnázium založené roku 1687, kdy biskup Karel II. Liechtenstein Kastelcorn do města pozval piaristický řád. Toto gymnázium se pak až do svého zrušení v roce 1878 stalo výraznou oporou německé menšiny v Kroměříži.¹⁰⁵ Od roku 1854 ve městě fungoval také konvikt založený arcibiskupem Bedřichem z Fürstenberku, jenž se však postupem času utrakvizoval a po první světové válce se stal plně českým. Německé školství mělo dále k dispozici reálku, školu při hudebním spolku Concordia, dívčí obecnou a měšťanskou školu, chlapeckou obecnou školu, pokračovací školu pro dívky a mateřskou školu.¹⁰⁶

Velkým vítězstvím pro kroměřížské vlastence bylo založení českého gymnázia. Tento krok inicioval okruh intelektuálů v čele se zemským poslancem JUDr. Janem Kozánkem. Před zřízením samotného ústavu se objevily myšlenky na zřízení českých tříd na piaristickém gymnáziu či případně rozšířit Arcibiskupské gymnázium na veřejnou školu. Tyto snahy však vyšly na prázdno. Návrh na zřízení českého gymnázia byl podán v březnu roku 1882. Návrh žádal o zřízení nižšího gymnázia v následujícím školním roce. To však bylo zamítnuto, a tak bylo gymnázium otevřeno až o rok později. Druhým problémem bylo, že ministerstvo kultu a osvěty odmítlo tento podnik financovat s odůvodněním, že je málo peněz. Kozánek a spol. tak museli peníze na provoz školy získávat ze soukromých zdrojů. Prakticky od založení gymnázia lze pozorovat také snahy o jeho rozšíření na vyšší gymnázium, toho bylo docíleno až v roce 1888.¹⁰⁷

Ke konci 19. a na počátku 20. století dochází k dalšímu rozšiřování českého školství. Kromě vzniku českého gymnázia došlo k počeštění chlapecké i dívčí měšťanské a obecné školy, zřízení České hospodyňské školy a České hospodářské školy (obě zřízené Hospodářskou jednotou záhlinicko – kvasickou), znovuoobnovení Pokračovací školy živnostenské a konečně také ke vzniku Hudební školy Moravan. Na přelomu století pak došlo k zániku nižšího německého školství a naopak byly zřízeny další české školy. Vedle Vyšší

¹⁰⁵ Výuka zde probíhala nejprve v latině, po reformách Josefa II. v němčině. Zajímavé přitom je, že studenti ve velké míře pocházeli z českých mluvčích rodin na Moravě – absolventem piaristického gymnázia byl i první etnický český starosta města Vojtěch Kulp.

¹⁰⁶ SPÁČIL, Jindřich: *Kroměřížská kronika*. Kroměříž 1963, s. 86 - 89.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 92 – 93.

obchodní školy, Střední průmyslové školy a Střední zemědělské školy to byla také Česká zemská reálka. Ta své vyučování zahájila ve školním roce 1900/1901. První roky svého fungování však musela přečkat v provizorních podmínkách v budově českého gymnázia. Pozemek pro vlastní budovu sice škola získala v témže roce – jednalo se o zahradu p. Lažanovského na Příkopech umístěnou paradoxně hned vedle německé dívčí obchodní a měšťanské školy a hudební školy Concordia –, nicméně stavba byla dokončena až ve školním roce 1904/1905.¹⁰⁸

Učitelství v Kroměříži vznikl v roce 1891 jako třetí český učitelství¹⁰⁹ na Moravě. První byl založen v Brně, druhý roku 1875 v Příboře. Kroměříž byla vybrána jako místo pro ústav, jež by sdružoval studenty z celé střední Moravy. Iničiátoři založení ústavu poukazovali na výhody, které město pro ústav přináší. Město mělo dobré podmínky pro sportovní vyžití, nacházela se zde plovárna, kluziště a hřiště U Rejdiště. Také se zde nacházel klášter milosrdných sester Vincenc de Paul, při kterém fungovala opatrovna a mateřská školka. A konečně díky tomu, že se jednalo o poměrně malé město, bylo relativně dobře možné kontrolovat mravní chování studentů. Z přítomnosti ústavu mělo těžit i samotné město, díky přílivu 150 – 200 studentů (počítáno ve všech ročnících) by si místní obyvatelé v horší sociální situaci mohli přivydělat poskytováním ubytování a ústav i cvičná škola by znamenaly volná místa pro učitele.¹¹⁰

Založení ústavu s sebou však neslo řadu úskalí. V první řadě to pochopitelně byla snaha dalších moravských měst, aby byl ústav postaven u nich, a kromě toho se proti ústavu stavěla také početná německá menšina. Odpůrci v městské radě například poukazovali na fakt, že vzhledem ke nedostatečnému stavu budov ve městě by bylo třeba ústavu vystavět vlastní novou budovu, jež by stála nemalé peníze. Navíc by to nebyly jediné výdaje, město by muselo platit také pomůcky, jejichž cena byla vyšší než u ostatních středních škol. Studenti učitelství většinou pocházeli z chudších poměrů, takže by pro město nebyli ekonomickým přínosem. Další člen městské rady, Ignác Kaufler zase poukazoval na to, že nebude dostatek žáků pro cvičnou školu.¹¹¹

¹⁰⁸ BARTOŠ, Josef–SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Ostrava 1978, s. 217 – 218.

¹⁰⁹ Je přitom zajímavé, že až do 16. září roku 1897 se na ústavu úřadovalo německy.

¹¹⁰ ZEZULOVÁ, Jitka: *Kroměřížské české střední školství 1874-1988. České gymnázium, česká reálka, český učitelství ústav*. In: Studie Muzea Kroměřížska. 1989, s. 114-121.; SOkA Kroměříž, fond Archiv města Kroměříže, zn. B-a1. Učitelství ústav, inv. č. 2633, karton 258, f. 85 – 88.

¹¹¹ SOkA Kroměříž, fond Archiv města Kroměříže, zn. B-a1. Učitelství ústav, inv. č. 2633, karton 258, f. 83 – 84.

Ve sporech o stavbu učitelského ústavu v Kroměříži však nakonec vyhráli jeho přívrženci. Významný vliv na definitivní rozhodnutí měl také fakt, že se Kroměříž zavázala dodat veškeré potřeby (pomůcky pro konference, náradí pro tělocvičny...) zajistit místnosti pro výuku, ředitelský byt, učitelské byty, odměňování školníka a osvětlení a otop místností. Tyto požadavky byly pochopitelně finančně velmi náročné, a tak se městská rada několikrát v pozdějších letech pokusila těchto povinností zbavit. Roku 1909 městská rada zaslala zemské školní radě žádost o zbavení povinnosti přispívat na chod ústavu s poukazem na to, že na školství město vzhledem k velkému počtu škol musí vynakládat velké výdaje. Například roku 1906 činily celkové náklady na školství 172 848 korun a 49 haléřů, z toho 12 379 korun 24 haléřů bylo určeno na provoz učitelského ústavu. Městská rada dále dodala, že její ekonomickou situaci stěžuje dluh ve výši téměř 6 milionů korun a také několik plánovaných projektů (výstavba Jubilejní zemské nemocnice, silnice Chropyně – Kroměříž nebo výstavba hřbitova). Zemské ředitelství město zprostito přispívací povinnosti až roku 1913.¹¹²

Školní rok 1891/1892 byl zahájen 17. září, kdy do prvního ročníku ústavu usedlo 51 žáků. Historicky prvním ředitelem ústavu se stal Antonín Krondl, profesor prvního českého gymnázia v Brně. Také další členové pedagogického sboru platili za capacity ve svém oboru. Do kulturních dějin města Kroměříže se nesmazatelným písmem zapsal Ferdinand Vach - sbormistr a dirigent hudebního spolku Moravan, učitel na hudební škole při Moravanu, který na ústavu od roku 1893 vyučoval hudbu a hru na hudební nástroje. Vachova činnost se však neomezovala pouze na výuku, byl velmi činný v organizování různých mimoškolních aktivit. Se svými žáky pořádal akademie a koncerty pro veřejnost, které prosluly nejen svou vysokou uměleckou hodnotou, ale také oblibou mezi posluchači. Jeho aktivity vyústily k založení Pěveckého sdružení moravských učitelů roku 1903. Členy tohoto tělesa byli zpočátku abiturienti ústavu, později se ke spolku mohl přidat každý učitel z Moravy.¹¹³

Dalším významným učitelem byl Josef Jedlička, absolvent učitelského ústavu v Brně a filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jedlička měl způsobilost pro vyučování pro II. stupeň obecné školy, kromě toho získal způsobilost vyučovat zanedbanou mládež a předmět polní hospodářství. Před svým příchodem do Kroměříže působil jako podučitel na školách v Rajhradě nebo v Letovicích. Na kroměřížském učitelském ústavu působil až do svého odchodu do důchodu v roce 1923, od roku 1902 jako hlavní učitel a po první světové válce

¹¹² SOkA Kroměříž, fond Archiv města Kroměříže, zn. B-a1. Učitelský ústav, inv. č. 2633, karton 258, f. 11 – 14, 25.

¹¹³ Pěvecký sbor moravských učitelů funguje dodnes. Prezentuje se jako mužský pěvecký sbor se zaměřením na tvorbu Leoše Janáčka a Bohuslava Martinů.

byl jmenován ředitelem. Od listopadu 1900 do srpna 1902 působil jako okresní školní dozorce. Od roku 1902 do roku 1919 pak jako okresní školní inspektor v kroměřížském školním okrese.¹¹⁴

O učitelská místa na ústavu i na cvičné škole byl poměrně velký zájem. Například v roce 1893 se na uvolněnou pozici hlavního učitele hlásilo 11 uchazečů, na dvě místa učitelů cvičné školy pak dokonce 41 adeptů. S vyučujícími se nikdy nevedla žádná kárná řízení, výjimkou je pouze vleklý spor o nového učitele náboženství na počátku 20. století. Po odchodu školního katechety dr. Ignáce Janáka do důchodu byl do této funkce jmenován dr. Josef Postulka. Jeho působení na ústavu však nemělo dlouhé trvání, navíc s sebou přineslo řadu konfliktů. Poštolka měl spory se svými kolegy, byl vyšetřován za podvod a dostal důtku, protože chovancům ústavu spílal do darebáků a bil žáky cvičné školy. Po "nedůstojném veřejném výstupu" v Olomouci byl vyšetřován c. k. zemskou školní radou a po dobu tohoto vyšetřování byl poslán na dovolenou. Během této doby se na ústavu vůbec nevyučovalo náboženství, protože arcibiskup Theodor Kohn nevyznával moc světských úřadů a stál si za svým názorem, že odvolat kněze podle své vůle může pouze arcibiskup. Kohn Postulkovi zakázal účastnit se na zkouškách učitelské způsobilosti, proto byly v květnu 1902 tyto zkoušky konány bez zkoušky náboženství - zkoušenci si ji pak mohli doplnit kdekoli na Moravě bez toho, aniž by znovu museli platit taxu. Kromě toho museli abiturienti tohoto školního roku skládat zkoušku dospělosti v Brně.¹¹⁵

Učitelský ústav se – podobně jako řada škol v Kroměříži – musel potýkat s tím, že neměl vlastní budovu. Byl umístěn v budově českého gymnázia¹¹⁶ a tato koexistence s sebou pochopitelně nesla mnohá úskalí. Ústav mohl kromě několika učeben využívat také aulu, kreslírnu a tělocvičnu – velkým problémem bylo právě sestavování rozvrhů zmiňovaných odborných učeben.¹¹⁷ Nejhorší byla situace s tělocvičnou, kterou kromě gymnázia a ústavu využívala také česká reálka. Dalším vážným problémem bylo, že učebny, ve kterých probíhala výuka na hudební nástroje (klavír, varhany), se nacházely příliš blízko normálních

¹¹⁴ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, inv. č. 263.

¹¹⁵ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Kronika ústavu 1900 – 1920, inv. č. 220.

¹¹⁶ Tento stav měl původně trvat pouze přechodnou dobu stanovenou na dva roky. Ve skutečnosti se ale ústav dočkal své vlastní budovy až po první světové válce, kdy byl přestěhován do budovy bývalé německé reálky na dnešním Masarykově náměstí.

¹¹⁷ Kromě toho občas nastaly nepříjemnosti také se stavem těchto místností. V zimě roku 1893 byla na stropěch a podlahách zjištěna houba, která se po důkladném ohledání našla také v budově českého gymnázia. Vzhledem k tomu, že strop v postranní chodbě kvůli tomu hrozil sesutím, byl ihned opraven. Celková oprava všech místností však mohla proběhnout až o hlavních prázdninách a protáhla se až do Vánoc roku 1894, proto musel být ústav v prvním pololetí školního roku 1893/1894 umístěn v budově německé zemské reálky.

učeben a rušily tak výuku gymnázia. Vyučující všeobecných předmětů si na pedagogických poradách stěžovali na to, že nejsou k dispozici kabinety a učební pomůcky tak musí být v učebnách.¹¹⁸

Palčivostí situace ohledně prostor školy si bylo vědomo jak vedení školy, tak i městská rada. Už v roce 1891 byl vypracován návrh na výstavbu nové budovy na Velkém náspu v bývalé Šiškově zahradě na Oskole. Toto místo bylo výhodné díky tomu, že zde vedla kanalizace, bylo dobře přístupné ze všech částí města, ale zároveň bylo vzdáleno od veškerého ekonomického a komunikačního ruchu. Dále bylo dobře osvětleno a bylo blízko kostelům. Pozemek byl navíc majetkem města, takže odpadly starosti s jeho nákupem. Celkový rozpočet na výstavbu nové budovy činil 42 069 korun a 60 haléřů, projekt však nebyl nikdy realizován.¹¹⁹

V únoru 1894 byl ústavu na opakovanou žádost vykázán pozemek vedle hřiště U Rejdiště, kde měla být vybudována školní zahrada. I přes počáteční těžkosti (zahrada se nacházela poměrně daleko od budovy ústavu, nářadí bylo uskladněno na jiném místě, než byla zahrada a chyběla také vod na zalévání) se nakonec chovancům III. ročníku ústavu podařilo ze zahrady udělat pěkné místo. Později se na úpravě této zahrady podíleli také chovanci I. a II. ročníku.¹²⁰

Během první světové války se ústav musel pochopitelně potýkat s řadou těžkostí. Budova ústavu byla zabrána armádou a budova cvičné školy se přeměnila na nemocnici. Řada chovanců musela narukovat na frontu. Novým ředitelem se stal Vladimír Janků, jenž se netajil svou loajalitou k monarchii. Janků se na frontu snažil posílat co nejvíce studentů, a tak se logicky stal velmi neoblíbeným.¹²¹ Během válečných let využilo několik studentů ústavu a

¹¹⁸ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelů v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Protokolární zápisy profesorského sboru, inv. č. 245.; SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelů v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Hlavní výroční zprávy ústavu, inv. č. 249.; *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císař. krále ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906.* V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.

¹¹⁹ SOkA Kroměříž, fond Archiv města Kroměříže.

¹²⁰ *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císař. krále ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906.* V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.

¹²¹ Po první světové válce uspořádalo několik studentů ústavu protestní stávkou kvůli tomu, že ho úřady nechtěly penzionovat.

žáků cvičné školy možnost poskytnout Rakousko – Uhersku válečnou půjčku. Povinně tuto půjčku musel poskytnout podpůrný fond a čítárna.¹²²

Od roku 1894 byly na ústavě zavedeny hry mládeže. Tyto byly pořádány každoročně a částečně se konaly v hodinách tělesné výchovy. Návštěva těchto her byla závazná a účastnili se jí studenti I. – III. ročníku ústavu a žáci 4. ročníku cvičné školy. Hry se konaly a staré závodní cyklistické dráze minimálně 1x týdně pro každou třídu. Kromě her s míčem se pořádaly také závody v běhu. Co se týče výuky tělesné výchovy obecně, kromě zmíněných her chodili chovanci ústavu a žáci cvičné školy bruslit na kluzišťe bruslařského spolku, v létě se chodili koupat a samozřejmě se účastnili různých výletů do bližšího i vzdálenějšího okolí.

123

Předmět ruční práce byl na ústavě zaveden ve školním roce 1904/1905.¹²⁴ Chovanci se zde učili práci s truhlářskou hoblicí, soustruhem, nýtování, pájení, základům řezbářství a upravování přírodnin. Počet studentů, kteří tento nepovinný předmět navštěvovali se každoročně zvyšoval, problémem však bylo nedostatečné vybavení dílny a také malý prostor. Stávalo se tak často, že studenti neměli co na práci a narušovali výuku. Proto cvičný učitel Ladislav Roušar požádal o rozšíření dílny. Návrh odsouhlasila učitelská rada dne 27. ledna 1910. Dílna pro ruční práce měla získat nové nástroje, jež by umožňovaly také práci s kovy, lepenkou a sklem a také novou místnost v budově německého gymnázia, která k dílně přiléhala, a gymnázium ji ke své výuce nepotřebovalo. Celkové náklady se vyšplhaly na 1 220, 48 korun, tato částka – společně s obnosem na nákup potřebného materiálu do dílen – byla ústavu přiznána c. k. zemskou školní radou. Od školního roku 1897/1898 se na škole nepovinně vyučoval krasopis, v roce 1904 pak došlo také k otevření kurzu těsnopisu, který ústavu nabídl místní stenografický spolek Hegel.¹²⁵

Do osnov mohlo zasáhnout také ministerstvo kultu a vyučování. Například 12. června 1912 vydalo vynesení platné pro všechny zemské a okresní školní rady, aby byl na školách brán větší zřetel k námořnictví (válečnému i obchodnímu). Ministerstvo tímto výnosem chtělo

¹²² ZEŽULOVÁ, J.: *Kroměřížské české střední školství 1874-1988. České gymnázium, česká reálka, český učitelský ústav*. In: Studie Muzea Kroměřížska. 1989, s. 114 – 121.

¹²³ *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva cís. král. ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906*. V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.

¹²⁴ Zpočátku byly ruční práce vyučovány pouze v 1. ročníku po dvou hodinách týdně. Později byl předmět povolen i vyšším ročníkům a studenti ročníku prvního byli rozděleni na dvě skupiny, týdenní dotace předmětu tak vzrostla na 5 hodin. Studenti II. ročníku v rámci výuky upravovali přírodniny ve školní sbírce.

¹²⁵ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Protokolární zápisy profesorského sboru, inv. č. 245.

vzbudit zájem o námořnictví mezi širokými vrstvami obyvatelstva. Námořnictví se mělo odrazit ve většině vyučovaných předmětů – v jazykovém vyučování měli učitelé volit vhodné články, ve vyučování dějepisu mu měla být věnována pozornost v souvislosti s dějinnými událostmi, ve fyzice a přírodopisu.¹²⁶ Ve výuce občanské nauky se o (válečném) námořnictvu mluvilo v souvislosti s brannou mocí. Zájem o život na moři měly ve studentech vzbudit také různé knihy o loďstvu, jež se měly doplnit do školní knihovny, nebo přednášky či promítání a skioptických a kinematografických obrázků na středních školách.¹²⁷

¹²⁶ Později ministerstvo vzneslo požadavek, aby byl na námořnictvo brán zřetel i při výuce kreslení například zobrazováním lodí jako modelů ke kreslení.

¹²⁷ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, sign. Be-184, inv. č. 263.

5.1 Studenti ústavu – sociální a místní poměry, podmínky přijetí, prospěch

Ústav ročně navštěvovalo kolem 160 chovanců. Do prvního ročníku se na základě přijímacího řízení přijímalo nejvíce 40 chlapců, počet v ostatních ročnících však kolísal zhruba od 30 – 50 chovanců. To bylo způsobeno tím, že někteří jedinci museli ročník opakovat nebo do ročníku byli naopak přijati noví studenti. Kroměřížský učitelský ústav měl být určen zejména pro studenty ze střední Moravy. Od roku školního roku 1890/1891 do školního roku 1913/1914 bylo do prvních ročníků přijato celkem 996 studentů.¹²⁸ Většina z nich pocházela z vesnic a menších měst. Velká města jsou zastoupena jen minimálně. Nejvíce studentů pocházelo z Kroměříže, a to 6,02 %. Na druhém místě byl Hulín s 2,71 % a třetí Kojetín s 2,21 %. Pokud se na složení studentů podíváme z hlediska dnešních krajů¹²⁹, pak nejvíce studentů pocházelo ze Zlínského kraje (zejména okolí Kroměříže), s menším odstupem byl kraj Olomoucký (především okolí Přerova a Prostějova). S větším odstupem pak byl Jihomoravský kraj a dále kraj Vysočina a Moravskoslezský. Několik málo studentů pocházelo z Čech.¹³⁰ Co se týče studentů mimo Čechy, Moravu a Slezsko, ve sledovaném období se našlo pouze osm případů – čtyři studenti pocházeli z Rakouska, jeden z Německa, jeden z Maďarska a dva z Ruska. Byli české národnosti a katolického vyznání.¹³¹ Většina z nich se na ústav hlásila z měšťanské školy, menší počet pak z některého z blízkých českých gymnázií (Kroměříž, Valašské Meziříčí, Přerov) nebo reálních škol (Prostějov). V několika případech se jednalo o studenty, kteří již složili maturitní zkoušku, případně ještě nějaký čas studovali na univerzitě, a poté působili jako výpomocní učitelé.¹³²

Nejčastější povolání rodičů nebo poručníků (v případě, že rodiče studenta zemřeli), bylo rolníků, touto prací se živilo celkem 360 z nich, tedy 36,14 % z celkového počtu. Početní propast mezi rolníky a druhým nevyskytovanějším povoláním, nadučiteli, byla poměrně velká - téměř třicet procent (nadučitelů bylo 75, tedy 7,53 %). Co se dalších povolání v první desítku týče, rozdíl už nebyly tak markantní - hostinský (5,02 %), obchodník (3,92 %), obuvník (2,71 %), domkař (3,01 %), učitel (2,81 %)¹³³, soukromník (2,22 %), řezník (2,01

¹²⁸ Bez statistiky ze školního roku 1909/1910, která nebyla k dispozici.

¹²⁹ Viz Přílohy.

¹³⁰ Ve 28 případech se nepodařilo s jistotou přesně identifikovat vesnici, protože se v dané zemi nacházelo více obcí stejného jména, v 16 případech se obec nepodařilo identifikovat vůbec.

¹³¹ K jinému než českému občanství se nehlásil žádný z žáků, kteří ústavem v letech 1890 – 1918 prošli. Z jiných vyznání se v malém počtu objevuje vyznání židovské a evangelické.

¹³² SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, knihy. Třídní katalogy.

¹³³ Kromě učitelů se v statistice vyskytuje také jeden cvičný učitel, dva podučitelé, jeden učitel na odpočinku a jeden nadučitel na odpočinku.

%) a řezník (1, 31 %).¹³⁴ Naopak k méně obvyklým povolání patří například fotograf, choralista, solicitátor, lékař (2) nebo advokát (1). Celkem zastoupených povolání bylo 127, přičemž těch povolání, jichž se v celkovém počtu vyskytlo alespoň jedno procento (9,96), bylo 14, zbývajících 113 povolání vykonávalo devět a méně lidí.¹³⁵

U přijímacích zkoušek vykazovali uchazeči¹³⁶ spíše průměrné znalosti. Z každého předmětu, z něhož uchazeči dělali ústní zkoušku, dostali dvě až šest otázek.¹³⁷ Neúspěšnost u jednotlivých částí byla ve všech předmětech zhruba stejná, pouze u matematiky a přírodopytu byl počet hodnocení jako nedostatečný mírně vyšší. Naopak téměř žádné problémy uchazečům nedělal tělocvik a domácí práce z krasopisu a kreslení.¹³⁸

První výroční zpráva učitelského ústavu uvádí, že v letech 1891 – 1905¹³⁹ se do prvního ročníku hlásilo celkem 1 139 žáků, přijato bylo nakonec 641 z nich, tedy 56, 28 %. Nejvíce studentů se hlásilo ze škol měšťanských, na druhém místě byla gymnázia a nakonec reálky. Úspěšnost u přijímací zkoušky pak hovořila opět ve prospěch měšťanských škol (bylo přijato 60, 23 % z nich), o něco menší úspěšnost měla gymnázia (56,53 %) a konečně nejmenší úspěšnost měli žáci z reálek, přijímací zkoušku úspěšně zvládlo jen 32, 20 % z nich.¹⁴⁰

Prospěch byl většinou dostatečný, téměř všichni studenti na konci školního roku postoupili do dalšího ročníku, několik málo pak postoupilo s vyznamenáním. V případě, že byl student hodnocen jako nedostatečný, mohl vykonat z daného předmětu opravnou zkoušku a pakliže byl úspěšný, postoupil do dalšího ročníku – v případě neúspěchu musel daný ročník opakovat, případně opustit ústav, pokud doznal, že studium je nad jeho síly. Není překvapením, že nejúspěšnější byli studenti v tělocvik, dále pak kreslení, kreslení od ruky a náboženství. Problémy naopak dělaly hudebně zaměřené předměty, ať už se to týkalo obecné hudební nauky, nebo hry na nějaký hudební nástroj. Pakliže by se pedagogická rada ústavu

¹³⁴ Do tohoto řebříčku nejsou započítáni vody a vdovci, kteří se vyskytli ve 41 případech (4, 12 %).

¹³⁵ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, knihy. Třídní katalogy.

¹³⁶ Od roku 1904 zde mohla studovat i děvčata.

¹³⁷ Například u zkoušky z českého jazyka se examinátoři ptali jak na teoretické znalosti (pozůstatek duálu v češtině, zájmeno svůj...), tak mohli zkušenému předložit také praktické cvičení.

¹³⁸ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Protokoly přijímacích zkoušek, inv. č. 250.

¹³⁹ Druhá výroční zpráva z tyto údaje neuvádí.

¹⁴⁰ *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císař. král. ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906.* V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.

usnesla na tom, že některý ze studentů I. ročníku vykazuje velmi slabé výsledky a není způsobilý k výkonu učitelského povolání, bylo možné jej během prvních tří měsíců studia vyloučit. Ke zkouškám dospělosti v letech 1895 - 1914 přistoupilo celkem 804 chovanců ústavu a 245 externistů. O něco úspěšnější byli při skládání zkoušky chovanci ústavu, úspěšných bylo 88, 54 % z nich, oproti tomu úspěšnost externistů dosahovala 76,73 %.¹⁴¹

Ve výročních zprávách se pravidelně vyskytují stížnosti na nedostatečnou úroveň přijatých studentů, zejména pak co se týče formální stránky jejich vzdělání a také jejich nedostatečné píle. Výroční zpráva za školní rok 1912/1913 dokonce uvádí, že se na ústav hlásí chlapci jen proto, aby se vyhnuli latině a řečtině na gymnáziu. Nejlepší studenty dodávaly měšťanské školy, ale i jejich úroveň postupem času klesala. Studenti hlásící se z gymnázií a reálných škol buď nezvládali učivo, nebo neměli dostatek finančních prostředků na pozdější studium vysoké školy. Noví žáci navíc nebyli zvyklí připravovat se samostatně doma, případně neměli dostatečný domácí dohled.¹⁴²

K dalšímu vzdělávání jak studentů, tak i pedagogického sboru sloužily naučné knihy a časopisy. Při ústavu byla zřízena studentská a učitelská knihovna. Obě knihovny obsahovaly několik stovek kusů knih a byly pravidelně doplňovány o nové tituly. Studentská byla rozdělena do dvanácti kategorií zhruba odpovídající jednotlivým předmětům. Vůbec nejobsáhlejší byla kategorie Theologie, pedagogika, metodika a filozofie, jež obsahovala více než čtyři stovky knih. Nechyběly mezi nimi spisy Komenského, Lindnera nebo Šimka. Vedle metodických příruček zde své místo měla i různá zpracování dějin pedagogiky a školství, sbírky zákonů a organizační řády. Vedle knih tvořily značnou část fondu také časopisy, kterých ústav odebíral téměř sto titulů. Mimo jiné mezi nimi byly pedagogicky zaměřené tituly jako Krok, Komenský, Pedagogické rozhledy, Posel z Budče nebo Pädagogische Blätter, ale také specializované tituly jako Český kreslíř, Časopis pro veřejné zdravotnictví, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky, Slavica nebo Hudební revue. Učitelská knihovna byla organizována podobným způsobem, rozdílem bylo, že obsahovala také beletrii a poezii¹⁴³,

¹⁴¹ SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Hlavní výroční zpráva ústavu, inv. č. 249.; *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císařského krále ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906*. V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.; *Druhá výroční zpráva státního koedukačního ústavu učitelského v Kroměříži za školní roky 1906/7-1925/6*. V Kroměříži: Státní koedukační ústav učitelský (Kroměříž, Česko), 1926.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ V drtivé většině se jednalo o české autory druhé a třetí etapy národního obrození. Díla ostatních autorů – zejména německých a ruských – tvoří pouze velmi malou část fondu.

spisy pro mládež a také její odborný záběr byl o něco širší. Významným krokem bylo zřízení čítárny v roce 1895, kterou mohli studenti navštěvovat nejprve 2, později 8 hodin týdně.¹⁴⁴

Roku 1897 byla při c. k. učitelském ústavu v Kroměříži zřízena zkušební komise pro školy obecné a měšťanské. Zkušební termíny byly dva - v květnu a v listopadu, přičemž větší počet studentů si vybíral právě listopadový termín. V prvním funkčním období komise, jež trvalo mezi školními roky 1897/1898 – 1899/1900 bylo její složení následující: ředitel: ředitel školy Antonín Krondl, náměstek: profesor Jan Přecechtěl, členové komise: profesori Jan Dostál, Josef Souček a Josef Franc, ředitel české dívčí školy měšťanské v Kroměříži Cyril Mezník, cviční učitelé Josef Jedlička, Alois Bouda a Ferdinand Bednář a učitel hudby Ferdinand Vach. Během prvních 10 let zkušební komise přezkoušela celkem 715 kandidátů, z toho 601 mužů a 114 žen. Podrobnější informace o úspěšnosti jednotlivých zkoušek podávají grafy v příloze.¹⁴⁵

¹⁴⁴ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, knihy. Inventář žakovské knihovny, inv. č. 222; SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, knihy. Inventář učitelské knihovny, inv. č. 222.

¹⁴⁵ *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císař. král. ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906.* V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.

5.2 Ubytování studentů

Vzhledem k tomu, že ústav v Kroměříži neměl svůj internát, nezbylo studentům pocházejících z větších vzdáleností než vyhledat nějaký byt u pronajímatele ve městě. Tyto byty měly být dostatečně větrané, prostorné a osvětlené. V místnostech studentů se nesmělo prát, vařit ani provozovat řemeslo a také zde nesměli spát manželé. Kromě zajištění ubytování bytovatelé dohlíželi také na stravování a celkové chování a přípravu studenta. Strava chovanců měla být prostá, ale hojná - k trestům odnětí jídla se mělo přistupovat pouze výjimečně a nesměly se zapírat důležité potraviny. Dozorovatel měl dávat pozor také na čistotu těla a ošacení a pochopitelně i na to, jak se chovanec připravuje do školy a jaký je jeho prospěch. V případě zájmu měl právo požádat o informace třídního učitele nebo ředitele.¹⁴⁶

Ze studentů přijatých do prvního ročníku ústavu v letech 1890 – 1914¹⁴⁷ u rodičů bydlelo pouze 18,88 % studentů. Jejich dozorci byli nejčastěji soukromníci (33,94 %), dále pak vdovy/vdovci (5,42 %), školníci a školnice (2,41 %), obuvníci (2,11 %), krejčí (1,61 %), stolaři a učitelé (1,51 %), kočí a listonoši (1,20 %) a obchodníci (1 %). Pakliže by ubytování nebylo pro chovance vhodné, byli o této skutečnosti informováni rodiče nebo zástupci a ti museli najít vhodnější ubytování. Jestliže ubytování nevyhovovalo opakovaně, mohl za to být student i vyloučen. Na jedné straně byl problém s tím, že studenti bydleli u rodin, kde byli nedostatečně živeni, z čehož potom pramenily jejich zdravotní problémy, na straně druhé se stěhovali do přeplněných bytů, ve kterých neměli dostatečný klid na učení. Další skupinu tvořili studenti, kteří bydleli v nedalekých městech a vesnicích a kvůli brzkému rannímu vstávání byli ve výuce často ospalí.¹⁴⁸

Kázeň studentů byla většinou uspokojivá, místy se sice objevily kázeňské postihy v podobě důtek či napomenutí, obvykle se však jednalo o menší prohřešky typu vydávání spolužákových zápisků za své. Pro chovance na ústavu platila poměrně přísná pravidla. V první řadě museli řádně docházet do školy, v případě absence se museli do 24 hodin věrohodně omluvit. Za neomluvenou hodinu studentům hrozila snížená známka z mravů, pokud by jich bylo více, mohli být vyloučeni z ústavu. Zameškané hodiny v nepovinných předmětech,

¹⁴⁶ Pravidla pro bytovatele, stravovatele a odpovědné dozorce pro chovance c. k. učitelského ústavu Kroměříži

¹⁴⁷ Bez statistiky ze školního roku 1909/1910.

¹⁴⁸ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Hlavní výroční zpráva ústavu, inv. č. 249.; SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, knihy. Třídní katalogy.

jejichž návštěvu si student zvolil dobrovolně, se rovnaly zameškaným hodinám povinných předmětů.¹⁴⁹

Chovanci pochopitelně nesměli navštěvovat kavárny ani hospody¹⁵⁰, ačkoli s tímto bodem měla řada studentů problém a stávalo se, že byl tu a ta některý z nich přistižen v některé z kroměřížských hospod. Zapovězena byla také návštěva tanečních kurzů s výjimkou chovanců III. a IV. ročníku, kteří měli svolení od rodičů, pořádání a účast na zábavách, zakládání spolků a účast na spolkovém životě, jakož i nošení odznaků těchto organizací, do divadla mohli chodit opět jen se svolením rodičů, sami jej hrát nemohli. Se svolením ředitele se mohli podílet na veřejné hudební a pěvecké produkci a podobné to bylo také s literární činností, vlastní tvorbu směli studenti uveřejňovat pouze se svolením učitele.¹⁵¹

Co se týče kárných prostředků, měl jich ústav k dispozici hned několik.¹⁵² Nejlehčí porušení kázně se trestalo napomenutím učitele, v případě dalších prohřešků pokračovalo domluvou třídního učitele a následně pokáráním ředitele ústavu. O těchto třech prostředcích nemuseli být rodiče nebo poručník studenta informováni. Středně závažné přečiny proti kázni se trestaly napomenutím před učitelskou konferencí a dočasným pozastavením stipendia (pobíral-li ho student). Stipendium bylo také možné odebrat zcela. A konečně v případě opravdu velmi nevhodného chování bylo možné studenta vyloučit nejen z ústavu, do kterého docházel, ale také ze všech veřejných škol v Rakousko Uhersku.¹⁵³ Na kroměřížském ústavu bylo k tomuto kroku přistoupeno v případě disciplinárního řízení se studentem III. ročníku Rudolfem Schönem. Ten byl několikrát viděn, jak navštěvuje kroměřížské hostince a pedagogická rada se shodla na tom, že toto chování je pro budoucího učitele nevhodné, Schön navíc vedl utrhačné řeči vůči učitelskému sboru a vůči učitelům byl drzý už od prvního ročníku.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Kázeňský řád c. k. učitelského ústavu v Kroměříži.

¹⁵⁰ Povolení mohli dostat pouze v opravitelných případech, které dopředu nahlásili třídnímu učiteli.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Mimo tuto škálu stojí situace, kdy se student pokusil zfalšovat své vysvědčení. Porušení pravosti vysvědčení – coby úředního dokumentu – totiž podléhalo trestnímu právu.

¹⁵³ Poslední tři body, tedy odebrání stipendia, vyloučení z ústavu a vyloučení ze všech veřejných škol v Rakousko Uhersku musela schválit c. k. zemská školní rada.

¹⁵⁴ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Protokolární zápisy profesorského sboru, inv. č. 245.

5.3 Podpora nemajetných studentů

Studenti učitelských ústavů si učebnice a další učební pomůcky opatřovali na vlastní náklady. Pro mnohé rodiny to znamenalo značnou finanční zátěž, při většině ústavů však fungovaly podpůrné spolky pro chudé studenty, kteří tak mohli zažádat o stipendium. Podpůrný spolek při učitelském ústavu fungoval od jeho založení ve školním roce 1890/1891. První výroční uvádí, že od roku 1890 do roku 1905 bylo na stipendiích vyplaceno celkem 2 392 korun a 97 haléřů. Druhá výroční zpráva uvádí pouze jména studentů, kterým byla stipendia přiznána, konečné vyúčtování však neobsahuje.¹⁵⁵

Žáků pobírajících zemské stipendium bylo v letech 1890 - 1914 celkem 426. Stipendia byla nejprve vyplácena ve výši 100 a 200 korun, později bylo možné získat také stipendium ve výši 150. Státní stipendium bylo přiznáváno ve výši 200 korun a ve sledovaném období ho pobíralo celkem 191 studentů. Podmínkou pro získání státního stipendia byl dobrý prospěch a dodržování dobrých mravů po celou dobu studia. Navíc se stipendista zavázal, že po dostudování bude 6 let působit na veřejných školách – pokud by tento závazek porušil, musel by částku získanou stipendiem uhradit.¹⁵⁶

Na další způsob podpory chudých a nadaných studentů došlo v roce 1898, kdy císař František Josef I. slavil výročí 50. let na císařském trůnu. Učitel J. Poštulka na jedné z porad navrhl, aby na počest tohoto významného jubilea ústav založil spolek pro chudé a talentované studenty. Zbytek pedagogického sboru ale oponoval, že v Kroměříži nejsou pro založení takového spolku podmínky. Nakonec bylo usneseno, že jako trvalá památka na toto výročí¹⁵⁷ bude při ústavu založen podpůrný fond, z něhož bude každý rok 2. prosince obdarován jeden nebo více studentů ústavu hodnotnou odbornou knihou v hodnotě minimálně 10 zlatých a jeden nebo více žáků cvičné školy knihou v hodnotě minimálně 5 zlatých.¹⁵⁸

¹⁵⁵SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Hlavní výroční zprávy ústavu, inv. č. 249.

¹⁵⁶ SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, knihy. Knihy stipendistů, inv. č. 234, 235. SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, knihy. Kniha zápisů podpůrného spolku při učitelském ústavu, inv. č. 237.; *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císař. krále. ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906.* V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.; *Druhá výroční zpráva státního koedukačního ústavu učitelského v Kroměříži za školní roky 1906/7-1925/6.* V Kroměříži: Státní koedukační ústav učitelský (Kroměříž, Česko), 1926.

¹⁵⁷ Ku příležitosti výročí se na jaře 1898 konala také akademie a v prosinci další samostatný koncert.

¹⁵⁸ SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Protokolární zápisy profesorského sboru, inv. č. 246.

5.4 Cvičná škola při učitelském ústavu

Při učitelském ústavu byla pochopitelně zřízena cvičná škola. Do první třídy nastupovalo mezi 30 – 40 žáky, celkem ve všech třídách jich tedy bylo kolem 130. Od roku 1904 bylo povoleno, aby byli do cvičné školy přijímáni chlapci i dívky, díky čemuž musela být přijata učitelka ručních prací. Již poměrně brzy po otevření se však škola musela potýkat s nedostatkem žáků. Před prázdninami v roce 1897 bylo ve 4. ročníku na cvičné škole pouze 9 žáků, přičemž po prázdninách by do tohoto ročníku nastoupili jen 3 žáci – zbytek (včetně těch, jež t. č. navštěvovali 2. oddělení 3. třídy) se chystal odejít na měšťanské školy, které přece jen slibovaly lepší úroveň vzdělání a s tím související možnost lepšího pracovního uplatnění. Na pedagogických poradách se o tomto problému vedly četné diskuze, které dospěly k tomu, že by měla být cvičná škola organizována jinak. Jako nejlepší návrh se jevila organizace podle obecných škol, tedy čtyřtřídní školu s pěti školními roky, kdy první tři ročníky by trvaly tři roky a poslední by trval dva roky.¹⁵⁹

Žáci na cvičné škole museli platit školné, pokud však pocházeli ze špatných sociálních poměrů, mohli požádat o prominutí školného. Cvičný učitel na základě těchto žádostí vypracoval zprávu o jednotlivých žadatelích a tuto předložil na pedagogické radě k projednání a eventuálnímu odsouhlasení pedagogickým sborem. Nejčastějším důvodem k prominutí školného byly další nezaopatřené děti rodičů. Ve všech případech bylo žádostem o zproštění školného vyhověno. Žáci na škole se rekrutovali spíše z chudších poměrů, nejčastějšími povoláními rodičů jsou domkař, rolník, pomocník nebo drobný živnostník. Objevují se ale také děti úředníků nebo policistů a také samotných učitelů ústavu – cvičnou školu navštěvoval syn Ferdinanda Vacha a Josefa Jelínka (oběma bylo shodou okolností odpuštěno školné).¹⁶⁰

Cvičná škola se nacházela jednak v budově německé zemské reálky a jednak také v budově v Jánské ulici pár set metrů od gymnázia. Na tělocvik chodili žáci cvičné školy na gymnázium, učitel tělocviku si však stěžoval, že místní cvičební nářadí jim není přizpůsobeno. To, že studenti i vyučující museli během výuky přecházet mezi dvěma budovami bylo

¹⁵⁹SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Protokolární zápisy profesorského sboru, inv. č. 245, 246.; SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Hlavní výroční zprávy ústavu, inv. č. 249.; *Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císař. král. ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906.* V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.

¹⁶⁰ SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Protokolární zápisy profesorského sboru, inv. č. 245, 246.; SOKA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisy. Hlavní výroční zprávy ústavu, inv. č. 249.

nepříjemné jednak kvůli tím vzniklým časovým prodlevám a jednak také kvůli tomu, že (zejména v období špatného počasí) mohlo způsobovat zdravotní problémy.¹⁶¹

¹⁶¹ SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelský v Kroměříži, zn. Be-184, spisové pomůcky. Podací protokol 1891 – 1910, inv. č. 237.

6 Závěr

Od roku 1774 do roku 1918 prodělala učitelská příprava v českých zemích rakouského mocnářství řadu změn. Díky zlepšení platových podmínek a společenské prestiže začalo být učitelské povolání zajímavé pro širší okruh lidí. Vznikem preparandií se začalo řešit také vzdělávání učitelů, které bylo do té doby velmi tristní, a ačkoli samotná úroveň výuky na preparandiích mnohdy neměla valnou úroveň, jednalo se o první krok na cestě ke zlepšení učitelské přípravy. Razantní změnu pak znamenal vznik učitelských ústavů, které se přímo specializovaly na vzdělávání budoucích učitelů, a to jak po stránce vědomostní, tak po stránce metodické a didaktické.

Přestože učitelské povolání díky reformám v 19. století získalo větší prestiž, než tomu bylo v době vlády Marie Terezie a Josefa II., stále zde zůstalo několik palčivých otázek. V první řadě se jednalo o problematiku vyššího vzdělávání učitelů elementárních škol - akademické vzdělání by těmto učitelům jistě zvedlo na prestiži jak v očích veřejnosti, tak v očích jejich kolegů ze středních škol. Učitelské ústavy, které znamenaly pokrok v době svého založení, už byly na počátku 20. století překonané a učitelské vzdělávání potřebovalo nutně upravit. Přestože se řadu let vedly bouřlivé diskuze o tom, jak by se mělo reformovat vzdělávání na učitelských ústavech, nakonec tyto návrhy zůstaly pouze na stranách pedagogických časopisů. Vláda se k nim stavěla chladně a jejich zastánci zase nebyli dostatečně důrazní.

Učitelský ústav v Kroměříži se se od svého vzniku v roce 1890 vypracoval a až do první světové války platil za kvalitní školu. Svůj podíl na tom měl zejména pedagogický sbor, jehož členové byli zkušení odborníci, kteří mnohdy působili také v dalších oblastech života města. Jeden velký problém se však do konce první světové války vyřešit nepodařilo, a to sice postavit škole vlastní budovu. Koexistence v budově gymnázia byla mnohdy velmi obtížná a přinášela s sebou řadu těžkostí, které mnohdy komplikovaly chod ústavu.

Z hlediska teritoriálního původu byla nejčastější rodná obec studentů přijatých do prvního ročníku Kroměříž, nicméně z celkového hlediska všech nových studentů za sledované období se nejednalo o příliš velké procento. Co se týká oblastního původu, převažovali studenti z okolí střední Moravy (oblast, jež by se dala ohraničit městy Olomouc, Prostějov, Vyškov, Napajedla, Zlín, Bystřice pod Hostýnem a Přerov). Studentů z jiných oblastí bylo výrazně méně. Význam ústavu byl tedy spíše regionální. Mimo kroměřížští studenti nacházeli

ubytování především u soukromníků a soukromnic. Z hlediska sociálního převažovaly děti rodičů pracujících v zemědělství, dále drobných řemeslníků a živnostníků. Nezanedbatelný není ani počet rodičů pracujících ve školství.

Po první světové válce začala nová etapa v dějinách ústavu, kdy se do jeho čela opět vrátil schopný ředitel Josef Přecechtěl. Fond učitelského ústavu i města Kroměříž dále obsahuje množství archiválií týkající se vývoje této instituce během první republiky a protektorátu, které by mohly být předmětem další studie, jež by podala komplexní pohled na učitelské vzdělávání v Kroměříži.

7 Abstract

The bachelor thesis deals with the development of teacher education in the Czech lands in the period from the end of the 18th century to 1914. The greatest attention is devoted to the teachers' institutes as the first institution for preparation of future teachers. The thesis is divided into four chapters. The first chapter focuses on the development of teacher education in the context of school reforms since the Theresian reforms until 1914. The second chapter focuses on the teaching institutes and their organization. The third chapter deals with the discussion of higher education of elementary school teachers that took place at the turn of the 19th and 20th centuries. The last chapter is devoted to the characteristics of study at the Teachers' Institute in Kroměříž. The Teachers Institute in Kroměříž was established as the third in Moravia and was one of the major educational institutions in the town until its dissolution in 1948.

8 Seznam pramenů a literatury

Seznam pramenů

SOkA Kroměříž, fond Státní československý koedukační ústav učitelství v Kroměříži

SOkA Kroměříž, fond Archiv města Kroměříže

Posel z Budče (1848, 1896)

Pedagogické rozhledy (1905, 1908)

Seznam literatury

BARTOŠ, Josef, Jindřich SCHULZ a Miloš TRAPL. Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Ostrava: Profil, 1978, 291 s.

BRŮŽEK, L. A. Naše ústavy učitelství a jejich příští reforma. V Praze: Dědictví Komenského, 1904, 95 s. Přednášky a rozpravy paedagogické.

DAŇHELOVÁ, Ivana: Historie učitelství na Moravě a jejich význam pro současnost. Brno 2012 (nepublikovaná bakalářská práce).

DUBSKÁ, Adéla: Učitelství v Příboře (1875-1938). Ostrava 2017 (nepublikovaná magisterská práce).

KÁDNER, Otakar. Vývoj a dnešní soustava školství. Praha: Sfinx, 1931, 651 s.

KASPER, Tomáš a Markéta PÁNKOVÁ. Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě: profesionalizace učitelství: historické a systematické aspekty. Praha: Academia, 2015. Historie.

KOSOVÁ, Veronika: Státní koedukační učitelství v Kladně 1904 - 1948. Hradec Králové 2016 (nepublikovaná bakalářská práce).

KOVÁŘÍČEK, Václav. Cesty učitelství: příspěvek k analýze snah učitelství o vyšší vzdělání učitelů základních škol v českých zemích. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, 154 s.

KRÁLÍKOVÁ, Marie, Josef NEČESANÝ a Václav SPĚVÁČEK. Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, 184 s.

KREJČÍ, Vladimír, Jozef MÁTEJ, Vladimír JŮVA a Miroslav SOMR. Dějiny školství a pedagogiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, 359 s.

SPÁČIL, Jindřich. Kroměřížská kronika: Metodická pomůcka vlastivědná. Kroměříž: Kroměřížská Jiskra, 1963. 130, [2] s.

TRNÍKOVÁ, Věra: První český učitelský ústav na jihu Čech. Učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871 - 1948. České Budějovice 2013 (nepublikovaná diplomová práce).

ŠAFRÁNEK, Jan. Rozvoj českého školství. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898, vii, 67 s.

ŠAFRÁNEK, Jan. Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. Sv. 2, R. 1848-1913. Praha: František Řivnáč, 1918, 455 s.

ŠAFRÁNEK, Jan. Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. Sv. 1, R. 862-1848. Praha: František Řivnáč, 1913, 323 s.

ŠTVERÁK, Vladimír. Stručné dějiny pedagogiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983, 380 s.

UHEREK, Zdeněk a Oldřiška KODEDOVÁ. Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890-1938). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, 159 s., 8 s. příl.

VÁŇA, Josef. Dějiny pedagogiky. 4. upr. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963, 379 s.

VESELÁ, Zdenka. Vývoj české školy a učitelského vzdělání. V Brně: Masarykova univerzita, 1992, 147 s. Spisy univerzity Masarykovy v Brně. Filozofická fakulta.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků. Praha: Academia, 2016. Historie.

ZEZULOVÁ, Jitka: Kroměřížské české střední školství 1874-1988. České gymnázium, česká reálka, český učitelský ústav. In: Studie Muzea Kroměřížska. 1989, s. 114-121.;

Památník na oslavu osmdesátileté činnosti státního ústavu učitelského v Praze II: 1848-1928. Editor Karel BOLINA, editor Vilém KÜLLER, editor František VORÁČEK. Praha: nákladem slavnostního výboru, 1928, 224 s. ISBN (Váz.).

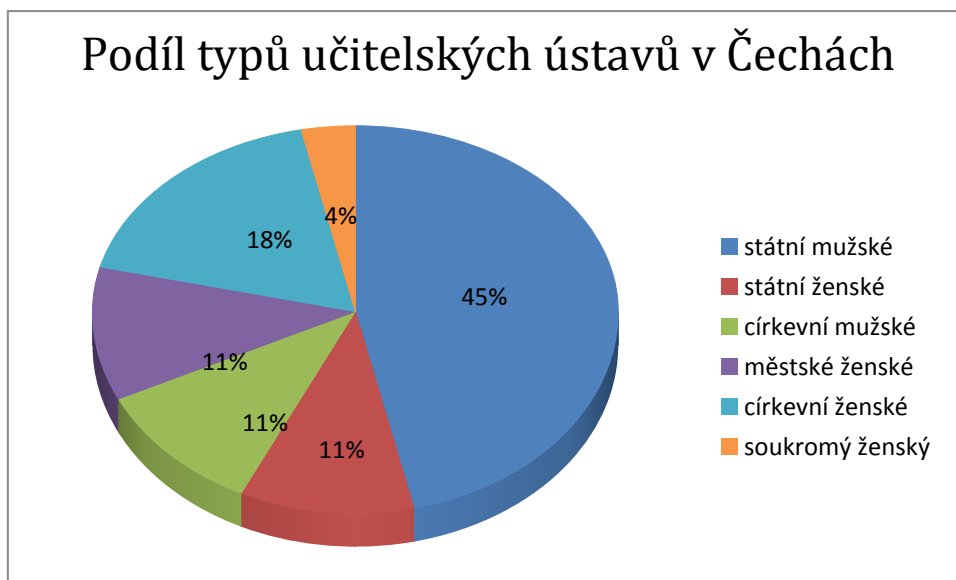
Císařský a královský ústav ku vzdělávání učitelů. První zpráva císař. král. ústavu ku vzdělávání učitelů v Kroměříži za dobu od šk. roku 1891/92 do šk. roku 1905/906. V Kroměříži: Císařský královský ústav ku vzdělávání učitelů, 1906, 151 s.

Druhá výroční zpráva státního koedukačního ústavu učitelského v Kroměříži za školní roky 1906/7-1925/6. V Kroměříži: Státní koedukační ústav učitelský (Kroměříž, Česko), 1926.

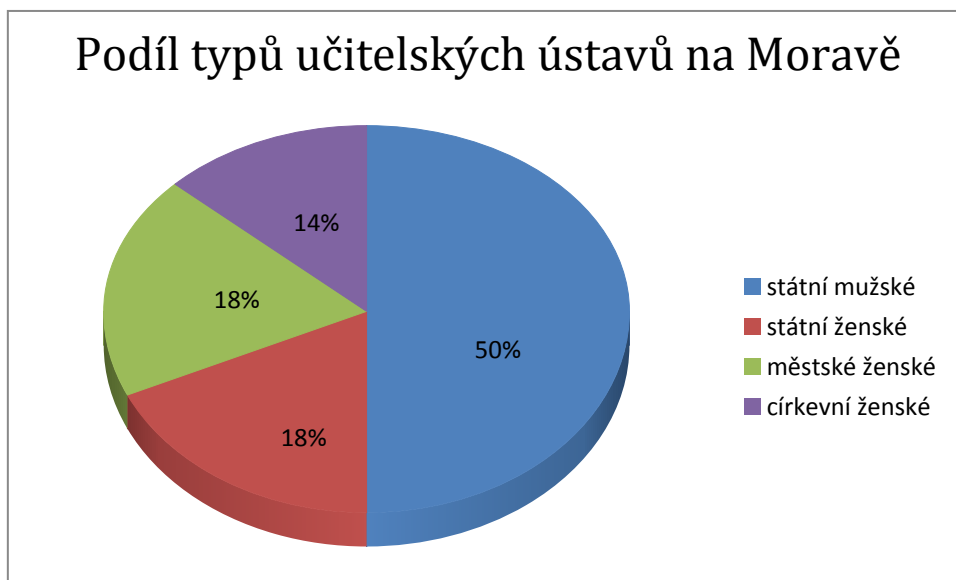
9 Přílohy

Příloha č. 1

Graf č. 1: Podíl typů jednotlivých učitelských ústavů v Čechách.

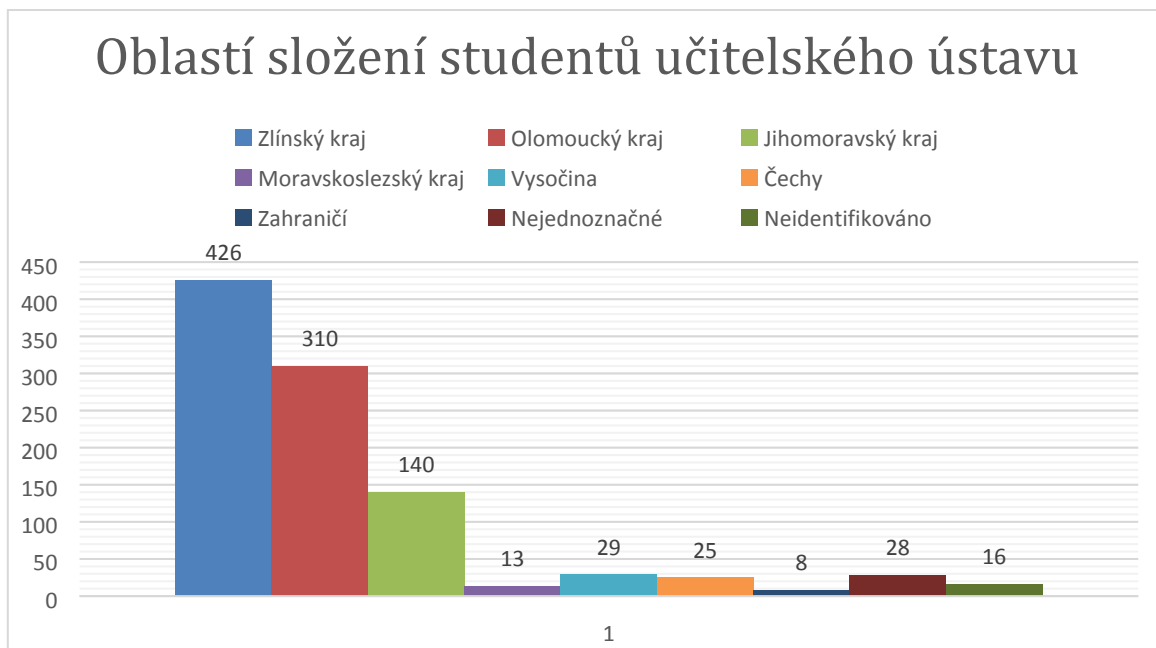

Graf č. 2: Podíl typů jednotlivých učitelských ústavů na Moravě.

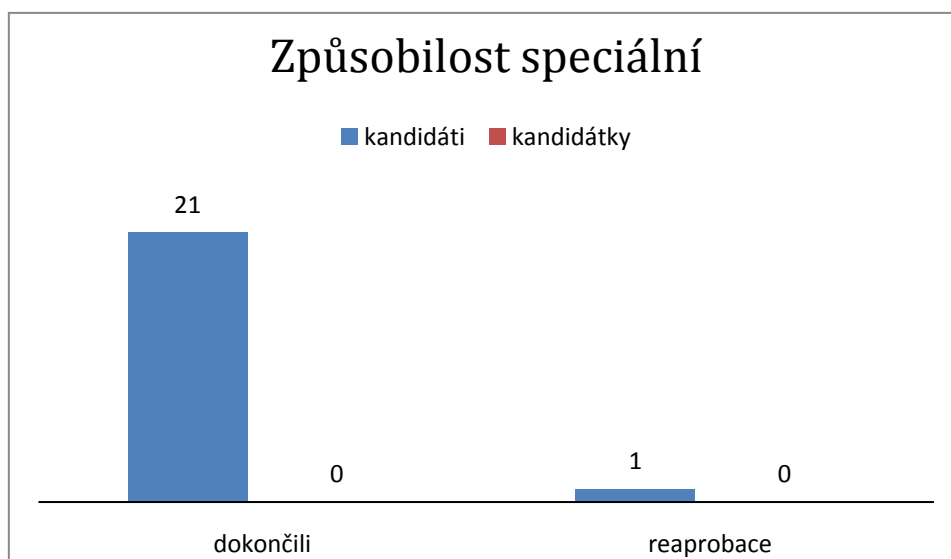
Příloha č. 2

Graf č.1: Oblastní složení studentů učitelského ústavu.

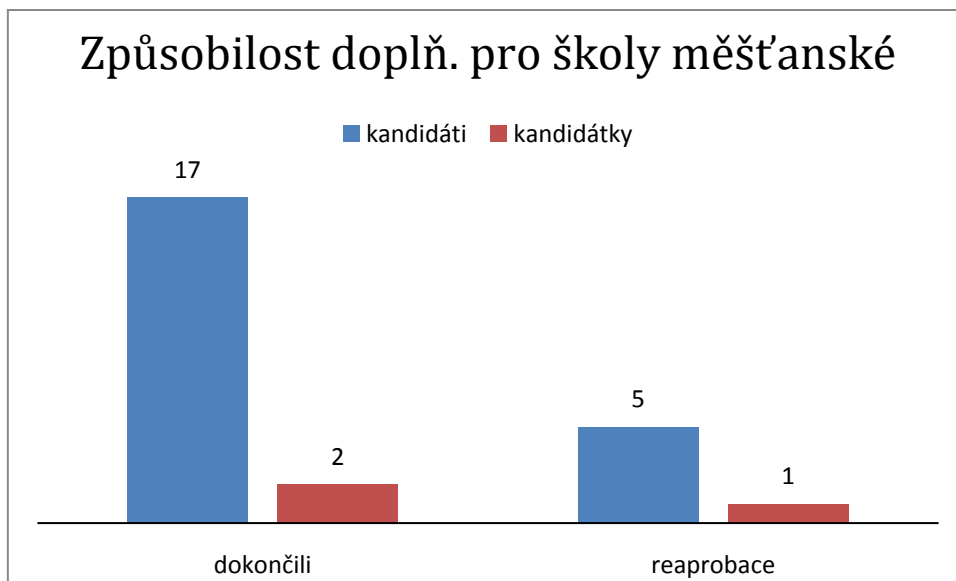

Příloha č. 3

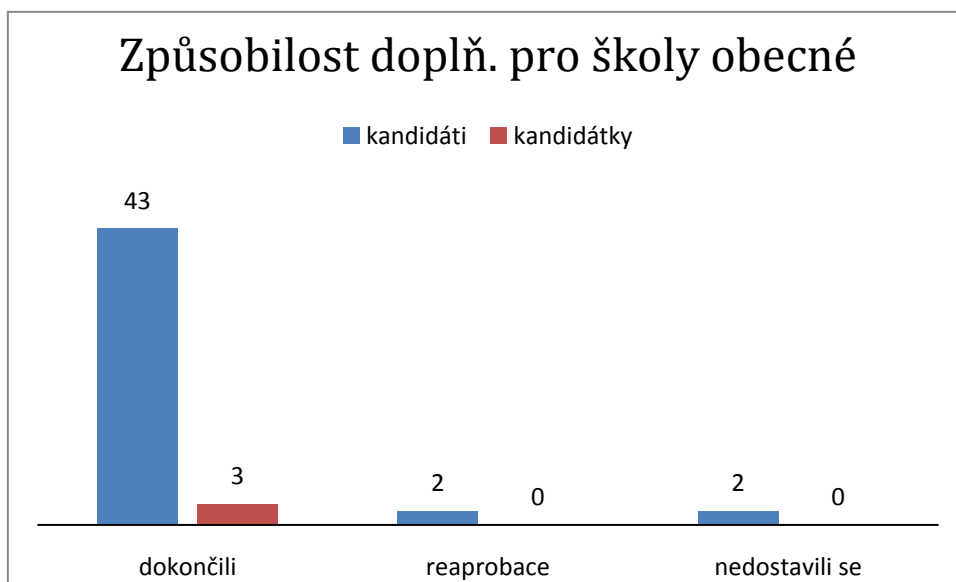
Graf č. 1: Úspěšnost žadatelů o zkoušku speciální učitelské způsobilosti.

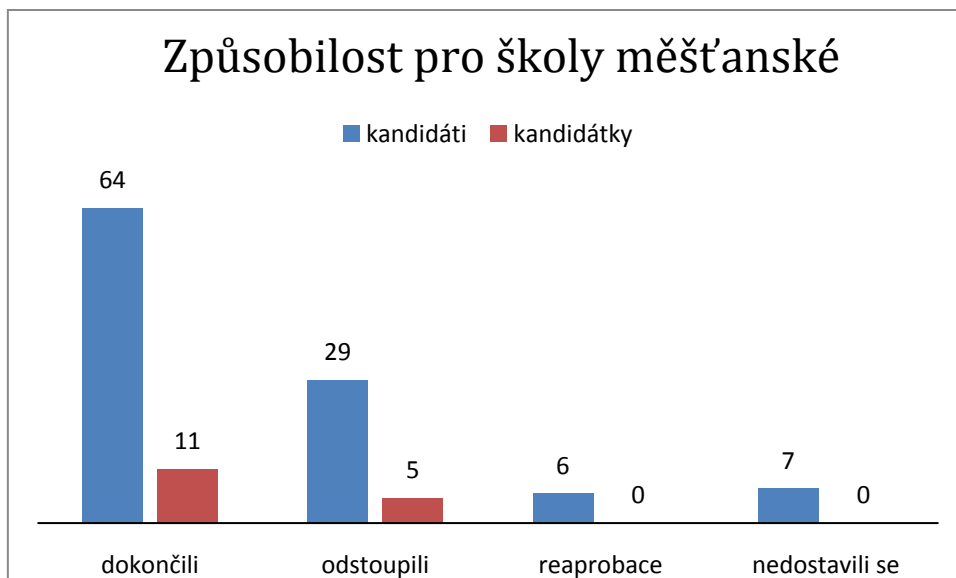
Graf č. 2: Úspěšnost žadatelů o doplňkovou zkoušku způsobilosti pro měšťanské školy.

Graf č. 2: Úspěšnost žadatelů o doplňkovou zkoušku způsobilosti pro obecné školy.

Graf č. 2: Úspěšnost žadatelů o zkoušku způsobilosti pro měšťanské školy.

Graf č. 2: Úspěšnost žadatelů o zkoušku způsobilosti pro obecné školy.

